35 к.

МАГАРЫФ

МАНЫСЫЗ ГЕП БОЛМАЗ

Д. НАЖЫМЫРАДОВ

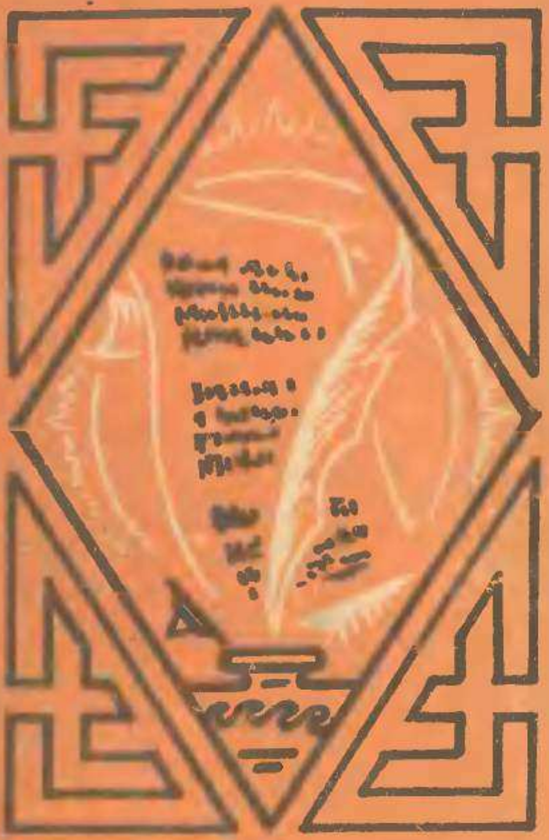

СӨЗ МҮЛКҮНЕ СЫЯХАТ

Д. ХАЖЫМЫРАДОВ

МАНЫСЫЗ ГЕП БОЛМАЗ

Сөз мүлкүне сыяхат

АШГАБАТ «МАГАРЫФ» 1991

ABBYY PDF Transformer+
Click here to buy
www.ABBYY.com

ББК 81.2Түр
Х17

Хажымырадов Д.
Х 17 Манысыз геп болмаз... (Ылмы-чепер нешир Орта ве улы яшлы мекдеп окувчылары үчин) —А.: «Магарыф», 1991.

Журналист Д. Хажымырадовың элиңиздәки китапчасы яш окыжыларың геплешик дилини байлашдырмак, оларың гүнделик дурмушына түркмен халкының сөз байлыгыны орнашдырмак үчин ниетленилип чап эдилйәр. Онда хер бир сөзүң, жүмләниң манысы гызыклы хем тәсирли ачылып гөркезилйәр.

Хаджимурадов Д. Нет слов без смысла.

Сынчы филология ылымларының кандидаты Х. Мухыев.

Х $\frac{4802010000-2266}{М552(14)-91}$ 95—91 **ББК 81.2Түр**

ISBN 5—675—00548—Х

© Д. Хажымырадов, 1991 й.

«...СӨЗЛӘР ТИЛИ ТҮРКМЕНИҢ!»

(Редакторың окыжылара йүзленмеси)

Уч-гыраксыз, ханасы бимөчбер деңзи гөз өңүне гетирип гөрүң. Түркмен дилиниң сөзлүк байлыгы-да шейле деңиз кимин гиң уммандыр, түкениксиз хазынадыр. Йөне хәзирки дөврүнде биз шол тәсин байлыкдан, шол гыммат хазынадан етерлик пейдаланып билйәрмикәк? Гынансагам, ёк. Дил байлыгымызың аграмлы бөлеги послап гиден демир ялы, бизиң гүнделик дурмушымыздан алысда ятыр. Биз Магтымгулы шахырың «...сөзләр тили түркмениң» дийип тарыплан халкымызың шол дил байлыгына бипервай гарап, оны гарып хала дүшүрдик. Бу ягдайы болса, кәбир адамлар шейлерәк дүшүндирйәр: «Дөвүр үйтгеди, ылмы-техника өсди. Шонуң үчинем ол бизиң дилимиздәки (түркмен дилиндәки) бир нәче сөзлери, сөз дүзүмлерини архаизмлешдирди.» Хатда гөмелтей дүшүнжели бир нәче адам түркмен дилинде арасса геплемеги медениетсизлик хасаплады. Әлбетде, дөврүң өсендиги, ылмы-техниканың дурмушымыза орнашандыгы, кәбир сөзлери уланылмага хажатың галмандыгы жеделсиздир. Эмма өз дилиңде арасса геплемәни башарман, оңа хормат гойман, хер бир задың, хер бир нәрсәниң адыны өз эне дилиңде айтманы оңарман, ата-бабаларымызың соңкы несиллере нусгалык галдыран сөз байлыгындан герегиче пейдаланман, медениетли, дөвүр билен аякдаш гидйән адам болуп болмаз. Асла өз эне дилиң хер бир сөзүниң, хер бир жүмлесиниң маны-мазмунына акыл етирип билмезлик сениң миллилигиңе, милли хәсиетиңе-де көлеге саляр.

Хер бир халкың дилиниң якымы болшы ялы,

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

түркмен халкының дилиниң-де өзболушлы ширинлиги, сүйҗүлиги, ойланылып айдылян хер бир җүмлесиниң чуңңур манысы бардыр. Эйсем-де болса, классыкы эдебиятымызың Магтымгулы, Кемине, Сейди, Молланепес... ялы эгиртлериниң дүрдәне сетирлериниң калбыңа бал кимин дамып, акыл кәсәңи пүре-пүрледийәндиги өз-өзүнден дүшнүклидир. Йөне хәзирки неслимиз велин дилимизиң ширелилигинден, сүйҗүлигинден ончаклы леззет алып биленок, онуң көкүне чуңңур аралашардан бәрден гайдяр. Көп сөзлериң манысыны тирмекде кынчылык чекйәр.

Биз шу ягдайлардан нетиҗе чыкарып хем-де дил байлыгымызы өсдүрмек, «послап гиден» дүрдәне сетирлеримизе гайтадан зынат бермек максады билен, «Сөз мүлкүне сыяхат» атлы китапчалар тапгырыны нешир этмеги гөз өңүнде тутдук. Китапчалара сайланылып алнан сөзлериң, җүмлелериң манысы яш окыҗылар үчин хас дүшнүкли, гызыклы болар ялы, олар хекая гөрнүшде берлер. Тапгырымыз журналист Дурды Хаҗымырадовың элиңиздәки «Манысыз геп болмаз...» атлы китапчасы билен башланяр. Китапча бир топар сөзлериң манысыны ёрмага, билмәге сизе көмек эдер диен умыдымыз бар.

Сөзүмизиң ахырында сизе бир зады ятладасымыз гелйәр: дил байлыгы-халкың умумы байлыгы. Оны өсдүрмек, гадымыетиң чаңына сиңип гиден бу «хазынаны» агтарып, дурмушымыза сечип-яйратмак көпүң тагалласы. Шоңа гөрә-де бу асыллы ише хемаят берип билҗек адамлар үчин нешириятымызың гапысы хемише ачык!

АВТОРДАН

«Сөз билмесең, билениңи айтмасаң,
Сөз сөзлейип, сөз аслына етмесең;
Яй чекеңде догры гарап атмасаң,
Ол окуң нышанаң янына дегмез».

(Магтымгулы).

Халк накылында «Манысыз геп болмаз, дәнесиз чөп» дийлип, йөне ере айдыланок. Хер сөзүң дүйпли бир маны аңладяндыгыны эйсем билмейән бармы! Эмма шол сөзи берйән манысына гөрә ерликли уланып билйәрисми?

Бир ёла обаларың биринде командировкадакам, өзүми үнҗә гоян шейле гүррүңиң шаяды болдум. Үчүнҗи-дөрдүнҗи класларда окаян огланларың бири гөзүни асмана дикип, хайсыдыр бир тексти ят тутмакчы болярды. Ол: «Магтымгулы түркмен халкының түммек шахырыдыр» дийип хечҗиклейәрди.

Ата-бабаларымыз «Айдыҗы акмак болса-да, диңлейҗи дана герек» диййәрлер. Бу огланың хүмүрдисине какасы бирден үшерилди. Оглуна кәйинди:

—«Түммегиң» нәм-айт сең? «Бейик» дийсене!

—Ай, нәме тапавуды бар-ай, кака! — дийип, оглан бипервай җогап берди.

Озала-ха ялңыш геплейән, ялңышына-да пархсыз гараян чагаларың барха көпелип баряндыгыны гөрмейән я-да гөрмезлиге салян ата-энелер-де, мугаллымлар-да, бүтин җемгыетчиликде-де дең дереҗеде җогапкәрдир. Магтымгулы бабамызың «Диле гелен сөзлер көңүл нагшыдыр» диен парасатлы пикирини кәте унудян болаймалың?! Гөрнүкли совет языҗысы Валентин Катаевиң айдышы ялы, сөзлере өрән сересаплы чемелешмек герек. Себәби сөзлериң радиоактивли-

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

үи хем физики элементлерин хич бириниңкиден пес дәл. Оны аңлы-дүшүнжели «элдекилешдирмесең», ховп салшы-да бейлеки радиоактив элементлерден эҗиз геленок. Эгер-де «ерини билип сөзләнинде, йүзүң нуры дөкүлмейән» болса, ерликсиз айдылан чөкдер сөзден башыңа бела гелмеги-де мүмкин.

Гуллук эдйән кәримизиң талабына гөрә, биз республикамызың көп еринде боляр. Өнүмчилик маслахатларына белли бир тема гөнүкдирилен сыясы хем эдеби чекишмелере, икичәк гүррүңдешлиге йыгы-йыгыдан гатнашярыс. Шонда дил билмезлигиң, соватсызлыгың, бипархлыгың, гөдеклигиң я-да медениети песлигиң типик мысалларына душярыс. Бейле ягдай дүшүнйән адамларың четине дегсе-де, өзлерини кемситсе-де, олар көпленч сесини чыкарман оңярлар.

Ине, шейле ягдайлар яшы бир чене баран адам хөкмүнде-де, озалкы түркмен дили ве эдебияты мугаллымы, көп йыллык иш тежрибеси болан журналист хөкмүнде-де мени соңкы дөвүрде чуң ойланмага межбур эдйәр. Эйсем-де болса, мен яш несле аз-кем голтгы берип билмезмикәм? Архаизмлешендир өйдүп йөрен сөзлериниң ил арасында хәлими-шинди уланыляндыгыны, ол сөзлериң асыл манысыны окыжылара етирип болмазмыка? Окув китапларында, айратын-да чепер эдебиятда хем-де жанлы геплешикде душ гелйән кәбир «кын» сөзлериң хакыкы манысыны яшларың аңына гуймак башартмазмыка?

Ине, шейле максада гуллук эденим үчинем галама япышдым.

АЗМАН

Атам пахыр сегсен бәш яшларындака шейле гүррүң берипди:

—Биз огланкак, обамызда бир гарры адам барды. Адына Пәлван диердилер. Ол бичак битен пыядады. Өзи-де дамаксовды. Боюн алмагына гөрә, ол өмрүнде бир гезек чыны билен доюп гөрүпдир...

Онсоң атам Пәлваның шол гезек нәдип доянлыгыны суратландырарды

...Гум ичинде гоюн бакып йөрен чопан йигидиң диен вагтыды. Онуң өзүнден башга сүрини гораян ики-үч көпеги хем бир сувчы дүеси болаймаса, төверекде доварлардан башга жанлы-жандар гөрүнмейәрди. Агыр сүрини еке өзи эйгерип йөренсоң, байлар хем онуң элини идәп дурмаярдылар. Асыл халалхон адам боланы үчин, чопан хем киши малына каст этмекден дашды.

Гүнлериң бир гүни чопаның азыгы гутаряр. Обадан болса гара берйән ёкды. Ун-бейлеки гелер өйден чопан ики гүн дишиниң кирини ачман гарашяр. Гелен болмандыр. Үчүнжи гүнем гарашяр. Хич ким гара бермейәр. Бай агалар, хамана, малларыны унудан ялыдылар.

—Онсоң чопан йигит гызар икиндинлер бир азманы союпдыр-да, келле-аяк, гарын-гажакдан башга ерини, аз-кем дуз сепип, ода чирки-

зәге-де, нймәге башлапдыр. Томус гижеси гысга боляр. Хә диймәнем даң атыпдыр. Үч гүнүң ачлыгы совлупдыр. Азманың этинден хич зат галмандыр. Чопан муңа хайран галыпдыр. Егса көне ургандан гушагы бар экени. Шонам говшатмандыр ахыры!

Гүнем догяр, чопанам төвир галдыряр. Ериниден туруп, леззет билен геринйәр велин, яңкы ургандан гушагы шарта ёлнуп ашак гачяр. «Ымгыр чөлде еке өзүм тутуш бир азманы иенимп геңләп дуркам, урган гушагың үзүлмегине хас-да хайран галдым. Озал-а Аллатагаланың маңа бейле даяв гөвре, узын бой беренине, галыберсе-де, шол сыр-сыпатыма лайык ишдәнем эчиленине йүз-де-мүң разы болуп, дүңле чөлде еке өзүм гүлүп хезил эдиндим. Хәък, шумат бир омузлашайжак пәлван тапылайсады дийип гөвүн йүвүрдйәдим» дийип, бизе кән гүррүң берипди...

Атамың айтмагына гөрә, шол гүнлер текелериң ики улы шахасы болан утамышлар хем тогтамышлар өзара ярыш гураярлар. Ярыш дүрли гөрнүшде болан. Күштде бири утса, ат чапышмакда бейлекиси, гошгы айдышмакда бири утса, айдым айтмакда бейлеки тарап озупдыр. Ахыры гөрешде утамышларың өңүне гечен болмандыр. Тогтамышларың өзүне гөвни етйән пәлван гаршыдашының эмелине чолашып, келеменләп гайдыпдыр.

Онсоң тогтамышлар маслахат үстүне маслахат гечирип, ил ичинде гөз эгинер ялы йигит болса орта чыкарыпдырлар. Болмандыр. Кимдир бириниң ядына шол чопан дүшүпдир. Эмма онуң гара гүйжүнден башга эмелиниң ёкдугыны, масгара болуп еңилжекдигини айдыпдырлар. Шонда бир аксакгал: «Адамлар —дийипдир — Эмелиң сереси гүйчдүр. Ил ичинде «Ятып галандан, атып гал» дийленем бир геп бардыр. Сынанан ягшы. Чагырың чопаны» дийип маслахат берипдир.

Даяв алаша атланан еңил йигитлериң бири гума эңйәр. Доварларың гезйән өрүсине белет болансоң, ол чопаның гошуна гөни баряр. Шол вагт хем онуң этден доюп, еке өзүниң гүлүп дуран вагты экени. Чакылыкчы улы илиң саргыдыны оңа етирйәр.

Иделенине монча болан чопан алаша артлашмак ислемәндир. Чепеклерини чыкарып, яңкы атлың өңүне кесе басяр-да, өзем атың чекисинден ыкжам япышяр. Йигиде-де атыны горгуныңа сүрмеги буюряр.

Атың гапдалы билен селпәп гелйән пыяданың гелйәнчә иени сиңишйәр. Дерлейәр. Муны гөрен адамлар оңа хормат билен ёл берйәрлер. Ай берип дуран мәрекәниң ортасында еке өйлиң хоразы ялы габарылып дуран пыяда-да оны гөрйәр. Гөреш тутмак үчин узак ёл сөкүп гелен гаршыдашыны еке эмелде серпмеден гайдан ялы этжекдигине берк ынаняр.

Гижжеләп орта чыкарылан чопаны яңкы пәлван өз аграмына агдарылар ялы эмел этмекчи боляр. Эмма оңа май бермедик чопан: «Яък бир Муса пыгамбер!» дийәгеде, пәлваны шатырдадып гысыпдыр. Хич хили эмеле ёл галмансоң, ол гыгырман зордан сакланыпдыр. Йүзи гөк далак болан пәлваны чопан шол дөзүмли гысышына дыза чөкерипдир. Шовхун билен тепеклерини гөге зыңян обадашларының арасында йылгырып дуран еринден «Нәме тогтамышда мең бардыгымы билмединми?!» дийип гыгырыпдыр.

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com
ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

ГАҢҢЫЛ

— Эйсем-де болса сиз башга-да бир сөзи говы билйән дәл болсаңыз герек. — Журналист ёлдашым сөзлере сарпа гойяндыгыны аңдырды. — Окув китапларында, ылмы эдебиятларда «Адамың скеледи, малың скеледи, балыгың скеледи» диен сөзлере хәлими-шинди душянсыңыз. Эмма гүнбатар районларда шол сөзүң дерегине хакыкы түркмен сөзи актив уланыляр. Оңа г а ң ң ы л дийилйәр — дийип, ол бизе җаныгып дүшүндирди.

Догрудан-да, республикамызың гүнбатарында «Пылан ерде бир доварың гаңңылы ятыр экени», «Пылан зейилли малың гаңңылы чашып ятыр» диен ялы җүмлелери йыгы-йыгыдан эшитмек мүмкин. Республикамызың эхли еринде «Пәх-хей, пыланам гаңңыл болупдыр-ай», «Әл-айт, ол гаңңыл ялы-айт» («Йөне сүңк болуп дур», «скеледе дөнүпдир») диен сөз дүзүмлерине хас-да көп душуляр. Онуң манысы: ады агзалян адамының җуда хорланандыгыны аңлатмак.

— Әрсары геплешигинде бу сөз «каңңыш» дийлип уланыляр. «Пыланың сыгры каңңыш болуп дур», ягны йөне сүңк (скелет) болуп дур дийилдиги-дә — дийип, белли алым Солтанша Атаныязов дүшүндирйәр.

Диймек гаңңыл — скелет, ягны, җанлы-җандарың сүңңи болмалы.

ГӘ:П

Яңы гузлан сыгрың гөлеси я-да яңы ботлан дүйәң көшеги бир себәп билен өлсе, оларың бирден сүйдүни кесмезлиги үчин алдавач ясаярлар. Шол гөләниң я-да көшегиң хамыны союп, оны

битин чыкарып, арассалап, оңа саман дыкып тикйәрлер. Дашына-да эне сүйдүнден чалярлар. Шоңа г ә п (чучело) дийилйәр.

Абат гурамадык дериде эт бөлеклери галып порсаса, энеси оны өз гөлеси (көшеги) хасап этмән, оңа имрикмәни үчин идирденок Гайта бедесерлик эдип, дәлилик четдине етйәр Сүйдүни ымыклы чекйәр.

ГАРАГУРТ (ТУРШУҖА)

— Вах-вах, нерессәмиң гейреги йыкыландыр — дийип, ак башдаңысының уҗы билен гөзүни-йүзүни сүпүришдирен гарры гап дулдакы демир сандыгы эмай билен ачды. Ондан бир дүвүнчек чыкарды. Оны ховлукман ачып, кагыза долангы гара, тогалак зады элине алды. Ысгады. Бир бөлеҗигини дөвүп алды-да, галаныны ене кагыза долап, дүвүнчеге дүвди. Сандыга атды.

Яңкы дөвүп алан задыны ямжагазда гыздырды.

—Ханы, гел, дүнйәм, яңы япайын саңа Хә диймән тут ялы сагалаярсың — дийип, гарры агтыгыны дүйпдәки дүшеге гечирди. Аркан ятырды. Яңы юмшап угран гара затдан агтыгының гапыргаларының этегини сувады, үстүне-де көне эсги япып даңды. Агтыгыны ёрган билен басырды. Эмма ол йүзүнден ёрганы серпди-де, энесинден сорады:

— Өң-ә шуң ялы боламда какам арагы гыздырып япды велин, говы болайыпды Сен нәме этдиң-ә, эне?!

—Ине, шу гапырганың этегине г е й р е к дийилйәр. Ишдәң кемелип, гапырганың ичиңе батыберсе, сәхел гымылдасаң, гыпҗыкан ялы сан-

жыберсе, биз гейреги йыкылыпдыр диййәрис. Онуң иң говы эми гарагурт япмакдыр.

— Гарагурт дийип зәхерли, түйли мөе айдыляр ахыры!

— Гоявери, гузым, мең диййәним дерман зат. Сең диййәниң горкулы мөжек. Адамлар йыртыжы я зәхерли хайванларың, мөр-мөжеклериң хакыкы адыны тутман, башга аңлатмалар уланыпдырлар. Меселемки, «ёлбарс (арслан)» диймән, «хайванларың шасы», «йылана» дерек «узын гуйрук» я-да «яглы гайыш», түйли мөйлериң адыны-да «гара гу:урт» («гара мөжек») дийипдирлер.

— Хә, инди дүшүндим, эне, гарагурт дәл-де үчүнжи богундакы «у» сесини узын айтмалы экени. Шонда гарагу́рт — зәхерли мөй диймеги аңладяр.

— Вах, акылыңа дөнейин, дүнйәм! Угруны белерден залына дүшүнишиңден айланайын, жан герегим! — дийип, гарры агтыгыны сөйгүлели. Онуң дерчиген маңлайыны гыңажының ужы билен сылды-да, гейреги йыкылана мелхем эдилйән гарагурдуң ясалыш усулыны гүррүң бермәге отурды.

...Доварлар гузлап угранда чарвалар язлага чыкярлар. Гоюн, гечи сагып, сүйдүни бишириp басырярлар. Гатык эдйәрлер. Шол гатыгы янлыга гуюп, гүжжүлдедип яйярлар. Йүзе чыкан ягыны—месгесини алып, ичине ярма атып гайнадярлар-да, сүзүп сарыяг эдинйәрлер. Галаны айран боляр. Оны сүзсең, халтада галана-ха чекизе, сүзүлип гечен гөк сувы хем башювлук боляр. Оңа чөкелик хем дийилйәр.

Чөкелиги — башювлугы гайнадып, говы сүзмели. Шол арасса сүзүнтгә буяның көкүни ёнуп-ёнуп атмалы. Гайнадыбермели. Тә реңки үйтгәп, бирнеме гоялянча гайнатмак герек. Гоялып угрансоң бир чогум йылгын чыбыгыны алып (өзем пүрсүз чыбык болмалы), ялтанман-ядаман совруп отурмалы. Ахыры гоялып, етжек дережесине етенсоң, оны совадып, ак гурт ялы токгалап сермели. Шоңа улы ил гарагурт (я-да туршужа) диййәр.

Дерман өсүмликлериң иң найбашыларының бири болан буян көкүниң тагамы билен туршумтык сүзүнтгиниң бирлешмегинден эмеле гелен гарагурт (туршужа) ишдәсизиң ишдәсини ачяр, рухуны тәзелейәр. Гейреги (гапыргасының этеги) йыкылана мелхем эдилйәр. Эгер-де сай-себәп билен дамарларыңа зор дүшсе, юмшадылан гарагурды (туршужаны) шол зор дүшен ериңе япып, яңы елмешенде эм эдйән адам элиниң аясы билен оңа басып-айрып (шапбылдадып), өзболушлы овкалаяр. Нәхош онсоң шондан шыпа тапяр.

Хәзирки вагтда япык саралтма (Боткиниң кесели) сезевар болан адама-да эм эдилйәр. Шонда гарагурт (туршужа) диңе япык кесели чалт йүзе чыкармага ярдам эдйәр.

— Буянлы айран сувуны — сүзүнтгини гайнаданларында оны иргинсиз совруп отурмагы хемме кишә ынанмак болмаз. Бу иш тәретли, намазлы, ини пәк адамының еке өзүне ынаныляр. Хапыса, калбы гараңкы, ярамаз адама табшырсаң, ол гоялып угран бадына сув болуп өтәгидйәр. Онсон хернәче гайнатсаңам, йылгын чыбыкларының топбагы билен элинде барыны эдип совурсаңам гоялжак гүманы ёк — дийип, гарры шол бирсыдыргын сеси билен гүррүң берйәрди. Эмма эмден жаны арам тапаны үчинми я-да энесиниң асуда сесиниң хүвдүлейжи тәси-

ри етдими, агтыгы онуң соңкы сөзлерини эшитмән уклап галды.

ДЕПМЕ-ХАЛАЛ

Бу сөз чарваларың дурмушы билен багланышыклы. Ил арасындакы гүррүңе гөрә, гадым вагтда бир бай адам бар экен. Онуң гысганчлыкда деңи-тайы болмандыр. Бир гүн онуң бага бакып отуран гойны пычага гелэйипдир. Малың жаны чыкманка, дамагыны чалып, ган акдырмага етишип билсең, онда онуң халаллыдыгы боляр. Эгер-де, дамагыны чалып етишмесең, мал харам өлйәр. Оны ниймек гадаган. Элбетде, ган беденде гатап галса, хер хили кеселлериң дөремегине себәп болмагы мүмкин. Шонуң үчин хем харам өлен малы ит-гушлара шамлык үчин узак бир чола ере ташлап гайдярлар я-да гөмйәрлер. Шейдип өзболушлы профилактики чәре гөрүлйәр

Эмма небси өңүне дүшен заңнарың баг гойны гөммәге-де, зыңмага-да гөзи гыймандыр. Шонуң ялы харам өлен семиз малы хайсыдыр бир юртда сабын гайнадянлара-да сатар экенлер. Йөне ханы голай-голтумда, гум ичинде сабынчы бармы?

Бай ичини хүмледип отуршына төверегиндәкилере йүзленипдир.

— Ханы, ене бир гөрүң, белки, жаны бүтинлей чыкаян дәлдир-ле?!

Муңа халал-харамы селжерйән молла илден өңүрти дүшүнипдир. Ол:

— Ханы, огланлар, йөрүң гөрелиң-ле. Белки, халалламага етишерис — дийипдир-де, бир йигдекчә үм билен шол гойнуң лэшини депип гайтмагы буйрупдыр. Ене бирине-де пычагыны хә-

[illegible] гюшырыпдыр Яңкы [illegible] кче депилен гойнуң [illegible] ыранып гидйәр. Гөвнүне [illegible] ялы. Буйругы [illegible] пычаклам йи[illegible]

— [illegible] чыкман [illegible] — дийәге[illegible] оны [illegible] халаллаяр». [illegible] бйлекилерден-де хошал болуп, [illegible] курдың күйзә[illegible] дыряр.

Шондан бәри [illegible] хайсыдыр бир иш чиг ([illegible]) эдилен болса: «Ай, [illegible] депме халал эдилйәндир» дийилйәр.

ЕҢСИКЧИ

[illegible] яранжаң, кеззап, угур[illegible], [illegible], еңилкелле ялы манылар[illegible] гелйәндиги [illegible]ляр. Бир гарры [illegible] оны [illegible] дүшүндирди:

— Иши башлап ташлаян адама еңсикчи дийилйәр. Шейле ад[illegible]м гөрә[illegible]е улы хөвес билен ише башлаянам ялы, йөне эртеси оны ташлап, башга бир ишиң ал[illegible]дасында болан болуп йөрендир. Жуда гайратлы боланда онуң эрки-эржеллиги зордан бир хепдә етйәндир. Шонуң үчинем ил арасында «Еңсикчиниңки еке гүн. етип барса еди гүн» дийилйәндир.

«Түркмен дилиниң фразеологик сөзлүгинде» «Еңсикчиниңки еке гүн, етип барса еди гүн» дийилен жүмләниң «Ким ырсараса узага гитмез», «[illegible] мызайык эдйән тиз сандан чыкар» диен маныларда гелйәндиги айдыляр. Эмма, бизиң пикиримизче, шол гаррының дүшүндиришини [illegible]. Шол жүмледен

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

«Ол бир чалды-гойды, гушкелледир, битирен гошы болмаз», «Ханы онда бейле канагат, гарашыбам отурма, боган сүбсеси болмаз» диен маныны аңмак кын дәл.

ЁРБУЗ

Чага догулмагына гарашян аяла «гөврели», «аягы агыр», «хамыла» дийилйәр. Хамыла аялың йүзүнде кәте (соңабака) гарамтыл менеклер пейда боляр. Оңа я к а л дийилйәр.

Гөврели аялын гарнының үстүнде көпленч диклигине гарамтыл чызык дөрегич. Оңа ё р б у з чызыгы дийилйәр. Гарры аяллар шол ёрбуз чызыгындан маны алып, аягы агыр аялың ягдайыны билер экенлер. Йүзүндәки якалындан болса, оглуның я-да гызының болжагыны өңүнден кесгитлемәге чалшыпдырлар.

ЗИКГЕ

— Ёлдаш мугаллым, «Зикге» нәме? — дийип, инчемик гаража оглан еринден туруп сорады Онуң соранжаңлыгыны говы гөрйән эдебият мугаллымы гаршылыклы совал берди:

— Кимден эшитдиң бу сөзи?

— Какамдан.

— Нәхили ягдайда айтды?

— «Маңа-да Илмырадыңкы ялы веломотор алып берсене» дийдим велин, ол: «Мен зикге какамок» дийди.

— Догры — дийип, мугаллым бирнеме ойланып дурды-да, окувчыларына шейле гүррүң берди:

Өңки вагтларда метал (алтын, күмүш, мис, бүрүнч...) пуллара «зикге» диййәр экенлер. Пул

ясалян ере-де «зикгехана», пул ясамага-да «зикге какмак» я-да «зикгелемек» дийипдирлер. «Мен зикге какамок» диенде, Язмырадың какасы оглуна: «Мен пул ясамок», ягны «Пулум ёк» дийипдир.

И:ЖАН

Узак ара гатнаян автобусың моторы гопуз ялы ишләнсоң, ёлагчыларың кимси иркилипди, кимси өзара гүррүңе гызышыпды. Яшы етмише сер уран ак сакгаллы, гытык муртлы бир яшулы силкме телпегини чыкарып ики дызының үстүнде гойды. Гүррүңдешиниң «хә» бершине гөвни етен боларлы, ол якымлы ятламаларының салдамлы юмагыны ховлукман чөзлемәге башлады.

— Биз ол дөврүрде энтек аягымыза бат берйәнже огландык. «Узын диң» дийип бир ер барды. Бир вагт ол ере җөвен экилипдир-де, экини гуш-гумрудан горамак үчин палчыкдан диң галдырылыпдыр. Соң колхоз гурулманка, ол ере ак экин (арпа, бугдай) экилерди. Дәнеси орлан мейдана-да ур-тут дүме гавун-гарпызың чигиди сепилерди. Оңа с ү р м е к и хем диердилер. Җоясыз боларды.

Шол «Узын диңде» экен дүме бакҗа экинимиз бир йыл башына гөрен ялы битди. «Вахарманлар» дагы аягың сарсгынына-да дарка ярылышып ятандыр. Ине, яңы торлап, саралып уграң гавуны ёлаяйын дийип эгилерсиң велин, элиң дегмәнкә чым-пытрак болуп, «Вах, арман!» диениңи дуйман галарсың.

Биз гавундан көп как дилдик. Гарпыздан кән тошап гайнатдык. Как бурумларыны өрүп-өрүп, санач-санач эдип гойдук «С а н а ч» нә-

ме диййәрмиң? Ол гечиң хамындан [illegible]илен арас[illegible] гап-да. Гечи сойландан соң, [illegible]мының [illegible]ылыны ү[illegible]йәрлер-де, оны га[illegible] [illegible] (м[illegible]ганың күли) я башга бир [illegible] [illegible]лейәрлер. Даша [illegible]йкәп, [illegible], оны юмшажык, [illegible] [illegible]. Ш[illegible]нуң ичинде өрүлен [illegible] [illegible]лап заяланман дуряр...

Яшулы дымды. Гавуның гүррүңини гутар[illegible]манка, саначлы гүррүңиң шаха ярмагы, онуң чөзләп отуран юмагыны аз-кем булашдырды. Болса-да яткешлиги ягшы экени, ол шол йылкы алан бол хасыллары барадакы ятламасына тиз доланды:

— Гарпыздан гайнадан тошабымызам телим мешик чыкды. Диңе гурадып йыгнан [illegible]күмизден бәш халтаны боганымызы билйән...

Телпегини саг элине ге[illegible]дирип силкишдирен яшулы гүррүңдешине гөзүниң гытагыны айлады. Башы капрон шляпалы, эгни еңсиз көйнекли яш йигидиң гөзүнден сораг аламатыны аңан адам оны бойдан-баша сынлады. Онуң дызларының арасына алып отуран «дипломат» кысымлы чемоданжыгына, гошарындакы «электрон» сагадына, эпинлери язылмадык чал жалбарына назар салды. Гытык муртлары язылды. Чен билен гапдалындакыныӊ отуздан яңы агандыгыны, айдян сө[illegible]ле[illegible]иниң [illegible]бириниң манысыны алып билмейәндигини дуйды.

— «Мешик» нәме дийсене?

— Диңе «мешик» дәл, «[illegible]күңем» нәмедигини билемок мен-ә — дийип, шляпалы йигит мүйнли йылгырды.

— Бов, онда сен [illegible] [illegible] [illegible]сиң-ов[illegible]!

Яш йигит гулагына ченли гызарды. Гүррүңдеши өз үстүнден гүлер өйтдүми я-да кәйинер дийип пикир этдими, ол өкүнчли гепледи:

— Атам, догрусы, мен о[illegible]дан жуда ир чыкдым. Көп сөзи билемок. Билмейәнимни сорамага-да утанян. Озалам бир өвүңиз ялы яшулы шәхере гавун сатмага гели[illegible]ди[illegible]. Сизиң айдышыңыз ялы, га[illegible]нлары «вахарман» экени. Мениң ялы бихепбе-де озал гулагына илендир-дә «азгын» диен гав[illegible]ның[illegible] бардыгы «Яшулы — [illegible]ир. — Бу га[illegible]ңыз азгынмы»? Вахарманы» т[illegible]амайшына жаны янан адам бу инт[illegible]ллигентсумага га[illegible]ип «Обадан гайданда-ха «вахармандыр», шәхер[illegible] гелип азан болаймаса!» дийип дузлапдыр.

Ынха-да бизиң дил билшимиз...

Дегишмелепем хабарлы йигидиң өз-өзүни таны[illegible]тл[illegible]йшына монча болан яш[illegible]ы ховлукман дүшүндирмәге отурды:

— Мешик [illegible]ем гечиң [illegible]н [illegible]илйәр. Са[illegible]а-д[illegible], м[illegible]ши[illegible] [illegible] шерт гечини сояндан хамыны битеви чыкарман. Мешигиң [illegible]ндан [illegible]ды дериниң гыл[illegible]ы үтүлмейәр. Ол дашында дуряр. Боюн тарапы мешигиң агзы болуп, аякларыда агзы [illegible]а башга дешик галан ерлери-де гайыш я-да йүпжагаз билен богуляр. Асылгы дуран мешигиң ичине гүйлан [illegible]рыяг болсун, тошап б[illegible]н, [illegible]ондан алжак [illegible]сан, арт аягың бир [illegible]ыны ачып габына гуймалы. Шол богулян ерлере б[illegible]жак дийил[illegible]р. Ш[illegible] [illegible]ын б[illegible]сы [illegible]ып, ичиндәки [illegible]вуклыгың декүлмеги [illegible]ы мешигиң мыс[illegible] [illegible]. «Ол [illegible] чөзүлен ме[illegible] [illegible]» (ягны [illegible]йтжагыны айдып [illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] м) [illegible]йилйәр.

Гылы үтүлен дери эйленмән, ел берлип, бир-неме гатансоң, агзына хем бужакларына чөп гермелйәр-де, гара өйүң түйнүгинден, хас дог-русы, түйнүгиң атанаклайын агачжыклары бо-лан чагарыгындан башак асылып гоюляр. Ол түссә бишип, ымыклы гураяр, өзболушлы дезин-фекциядан гечйәр. Оңа т у л у м (туллама) ди-йилйәр. «Пыланы гахардан яңа тулум ялы чиш-ди» дийлен жүмле-де, шондан гелип чыкан бол-малы.

Тулум янлык үчин уланыляр. Оны уланжак боланларында өңүрти юмшадярлар. Оңа гиже аязладып гойлан гатыгы гуюп, ужы атанаклы агач—пишек билен яйярлар. Гужжүлледип бир-неме яйылансоң, ягы йүзүне галяр. Оны эмай билен алярлар. Оңа м е с г е дийилйәр. Месгәни эретсең — гайнадып сүзсең, арассаласаң с а р ы-я г болар. Галан чалына-да а й р а н дийилйәр. Айраны халтада я деридe сүзәге-де, чекизе (сүз-ме) эдйәрлер. Ягы алнаны үчин айрандан эди-лен чекизәниң (сүзмәниң) гурды хем ёкумлы хем берхизли адам үчин якымлы иймит боляр.

Яңы мешигиң нәмедигини айтдым. Оны дине сарыяг я-да тошаба тутман, эйсем чарва адам-лар, чопан-чолуклар озал сув үчин хем уланып-дырлар. Огланжыккак гаррыжа энемиз мешик-де сув сакланндыгыны тассыклаян бир санавач айдып берерди:

«Дивана гел[illegible]
Бела чыкды лешиклен[illegible]
Дивана бир [illegible]
Гә[illegible] гыл[illegible]

Гарылжак сеси билен хиңленжирән яшулы ардынжырады-да, гүррүңини садалык билен довам этдирди:

— Ине, онсоң говы бишен гавунлары как дил-мән, ичини алып, пачагыны мала берерсиң. Эти-ни болса ушажык доградп я-да гыргыч билен гырып, газана атарсың-да, гайнадарсың. Оңа бугдайың говургасыны үвәп гошмалы. Гавун чигидини гурадып, сокуда дөвүп, габыгыны ше-мала совуранындан соң, маңзыны-да яңкы га-зана гуярсың. Гайнап-гайнап, ягшы гояланда̇н соң отдан дүшүрип, соватмалы. Докалан гамшың үстүне яңкы гайнадан задыңдан бир иймижек-ден гоюшдырып чыкарсың. Ол гурандан соң, бийз халта салып гояймалыдыр. Шоңа-да би-зиң илде с ө к («ө» сесини гысга айтмалы — Д. Х.) дийилйәр.

Гавуның чигидини гурадып, арассалап, сока салмалы. Оны дөвенинден соң, харпыгыны (чи-гидиң габыгыны) шемала совурмалы. Арасса маңзы ушажык дограланн как билен гарып, ене сока салага-да мәжүм этмели. Ине, шоңа-да й ж а н дийилйәр. Сөк хем, йжан хем дузлы затдан гача дурян берхизли адама ярамлы та-гамдыр...

— Бизде (гоңшуларымыз болан өзбеклерде-де) эти чапгы яссыгының үстүнде гоюп мын-жырадярлар, овнудярлар. Догралан соган би-лен гарышдырярлар. Сизиң ишлекли эдишиңиз ялы эдип, хамыра салмак үчин тайярлаярлар. Ана, биз шоңа й ж а н диййәрис — дийип, томсуң иссисында-да эгни пенжекли отуран бир йигит гүррүңе гошулды.

— Сизде боланда нире боляр?

— Дашховуз этрапы. Ёмутдан борус.

— Ине, гөрдүңизми бизиң дилимизиң байды-гыны. Булары билмек сизиң боржуңыз ахыры— дийип, гүррүңчи яшулы гапдалында отуран би-

лен «дашховузлыдырын» диене т[illegible]йлы гө[illegible] [illegible]ретди.

КӨЖЕ

Аталар сө[illegible]и [illegible] накыллар [illegible]рдакы китабы о[illegible]п от[illegible] Сапалы. «Гарып ашы ярма, кө[illegible]е ол хем бишер яры гиже» диййп [illegible]чжи[illegible]еди-[illegible].

— Э[illegible]е, «кө[illegible]е» нәм-ә? — диййп, китапдан йүзүни совуп сорады. Эҗеси э[illegible]инлерини гысды:

— Гөрен за[illegible]ым дәл. Билмедим. Энеңден [illegible]райсана.

Агтыгының совалыны эшид[illegible]н гарры [illegible]рына тирт эдип отуран ериндеи диллендк:

—Ярманы бир билйәмикәң сен?

— Оны м[illegible] [illegible]дан эдилйәр экени. Ун [illegible] та үвәп, оны чорба ат[illegible]. Гайнап-гайнап гоялансоң [illegible] бел[illegible]а дүшүрмели [illegible] н[illegible]бермели. Ана [illegible] [illegible]әлми?

— «Көжә[illegible]

— Ёк. «Оны хениз [illegible]» диди.

— Хейле дий[illegible]. Оң нәме [illegible]рмеса [illegible]ка? Җөвени сока [illegible] [illegible]рсиң.

— «Җөвен» нәме?

—Ол—дәне. Ушажы[illegible] [illegible]. Китаплард[illegible] сураты [illegible]а он [illegible] межек бо[illegible] Инди хемишеки [illegible] эненде. Мен яңы нәме д[illegible]им? [illegible] довеңсоң, габыгыны совру[illegible]. Оны [illegible]не сувда я-да азаҗык ж[illegible] [illegible] яг) гайнатмалы, К[illegible] вагтл[illegible] [illegible]ниң ярмасы[illegible] би[illegible] [illegible]ден соң, [illegible]атмалы. [illegible]

нах[illegible] ир[illegible] [illegible]. Т[illegible]ыгы айрылып гайн[illegible] [illegible]ланып эберилер вели[illegible] [illegible].

Гаррының гүррүң[illegible] [illegible]изесинден (сүзмесинден) [illegible]ен [illegible] бир окара салып, үстүне сув гуяг[illegible], э[illegible] [illegible]лы. Ирден оны овмалы, ягны окарач [illegible] гурды элиң билен басып ов[illegible] [illegible]тмели. О-да көже үчин иң говы гатык боляр. Яшулы адамлардан эшидишимизе гөрә, гурт гатыклы көжәниң тагамы-[illegible] үйт[illegible]дир, [illegible]мметем башгадыр, ёкумы-да ёкарыдыр.

Йөне хергиз унутм[illegible]лы дәл: көж[illegible] еңил иймит хасап эдилмейәр. Ирден бир ша[illegible]се долы көжәни ичен адам өйлән гүн агянча аҗыкмазам, сувам күйсемез.

Бүтин дурки билен энесиниң гүррүңине берлен Сапалы гөзлерини гырпылдадып, гарашылмадык сорагы орта оклады:

— Эне, сен Кемине шахыры билйәрмиң?

— Оны билмейәнем бамы?

— Билсең, ол Эралы ишан билен көп дегишйәр экени.

Агтыгының нәмәни яңзыдяныны аңан энеси мыс-мыс гүлди. Өзи ёрга яба атланып, Кеминәни лоңк-лоңк яба мүндүрен пириң сопусыны габаҗак болшы хакыдасына гелди. «Ери, молла Кемине, көже дөвйәрмиң?» диенде, шахырың: «Тагсыр, сиз гурдуны овуп етишсеңиз, биз көжәни дөвүп етишерис» диййп, пирини дуэлайшыны ятлады.

— Пириң ябысының эер-э гурт эзилен чанак, отырьерем гурды овян эл боля-да — диййп, агтыгы хем йылгырды. Гарры инди сесли гүлди:

— Хава, Кеминәниң ябысының эерем сокы, өзем сокы дашы болдугы!

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com
ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

Булар гөзлерини яшардышып гүлүшдилер.

— Эне, сен җөвени гөрүпмидиң?

— Экипдигем — дийип, энеси җөвен барада билйәнлерини айтмага башлады.

...Җөвениң үч айда етишйәни-де, алты айлыгы-да боляр. Ол мекгеҗөвен ялы бирнәче баш гетирмән, еке я ики баш чыкаряр. Оңа келле (баш) дийилйәр. Шол җөвен келлелери овунҗак акҗа дәнелериң топлумыдыр. Өзем агыр боланы үчин боюн балдагы ашак эгилйәр. Шол эгрелйән еринден гаңрып дөверсиң-де, җөвен келлелерини бир ере үйшүрерсиң. Олары токмаклап, дәнелерини бейлеки галындыларындан сайламалы. Арассаламалы. Совурмалы. Оны ярма этмән, үвәп ун этсең, чөрек хем биширип боляр.

— Сапалы җан, җөвениң уны өзсүз боляндыр. Хамырыны ювурмасы гаты кындыр. Пытрап баряр. Өкде аяллар ондан говы хамыр эдип, тамдыра-да япып билйәрлер. Йөне көпленч газанда я-да башга бир ялпак демри отда гоюп, шонуң үстүнде язып, гыздырмач ялы эдибем биширйәрлер. Ана, шол җөвениң унундан биширилен чөреге загара дийилйәр. Ил ичинде «Түйнүгиңизден түтүн чыксын, загараңыз битин чыксын» дийлен санавач хем бардыр. Хамырың вагты билен юврумы етмесе-де, «загара ялы пытрап баряр» дийилйәндир.

Загара бир ийәймәге хернәче сүйҗи болса-да, узак иймәге ярамаз. Иениңде-де гатыга дограсаң, бирнеме ишдәменрәк япышарсың. Узак ийсең лежикдирер. Шонуң үчин хем җөвенден эдилен нахарлар озалкы дөврүде, көпленч гарып-гасарларың хөреги болупдыр, дүнйәм!

Бол-бол гаррының «дүнйәси» бол! Энесинден барха гызыклы гүррүңлери эшидени үчин эрни

бир ере гелмән йылҗыраклап отуршына ене совал берди:

— Эне, җөвене гушлар үрҗи боляр диййәң. Оны нәдип гораярлар?

— Сапана гөҗек салага-да, оны башындан айлап-айлап, «гара-гара капыр-у!!!» дийип гыгырарсың-да, атып гойбэрсиң. Сапаның чырпысының сесине серчелер гүрре өрер. Оңа ченли гөҗегем дазлап барар-да, инер оларың депесинден...

«Пәх-хей, энем-ә оңард-ов. Билгешлейин душнуксиз сөзлери агзан боляр. Ери, «сапан» нәме, «гөҗек» нәме, «чырпы» нәме — мен булары билйәндир өйдйәрмикә? Я оларам сорайсаммыкам? Икирҗиңләп ичини гепледип отуран Сапалы йүзүни ашак салып:

—Мен-ә «сапанам» билемок, эне! — дийип, мүйнли сеслениди. Энеси оны шейлерәк дүшүндирди.

...Сапан инчерәк эдилип ишилен йүпден эдилйәр. Шол йүпи тегеләп, хөвүртге ялы эдип бири-бирине чатярлар. Онуң ики гапдалына-да ене йүңден ишип баг дакярлар. Оңа сапан дийилйәр.

Багың бир уҗы халкалы эдилйәр. Шол халкадан сүем бармагыңы гечирмели. Себәби сапан атанында зыңян задың билен биле сапаның элиңден сыпып гитмез ялы. Багың бейлекисиниң уҗы азаҗык ишилмән гоюляр. Инчеҗик готаз ялы я-да атлманың гуйругының уҗы ялы. Сапана салып кесек атанында, шол уҗуны бирден сыпдырярсың велин, шарпылдап сес чыкяр. Ана шол учдакы готаз ялыҗак зада чырпы дийилйәр. Языҗылар сыгырлары суратландыранларында «чырпылы гуйрукларыны булайлашып...» дийип язярлар.

[illegible]
жағдайына [illegible]
[illegible] … сөзлериңе [illegible]
[illegible] дашдан-а [illegible] … учинем [illegible] … гэжек тап- дырмады [illegible] … ылмап [illegible] … ханярлар.

— Кимдир [illegible] … барян бол- са, Сақалы жан, [illegible] … нәхили, сапандан [illegible] … Шонда сапан билен атылан [illegible] … атылап [illegible] … шине [illegible]

Эжесиниң [illegible]

[illegible]

Бизи гүркмен [illegible]
[illegible] … хем [illegible] … пәк йүрекли [illegible] … програм- масына [illegible] … Дереди- [illegible] … Тәзе [illegible] … мек [illegible] … хемме [illegible]

ван [illegible] … падыман...). Шол та[illegible] … иди. Му[illegible]

—П[illegible]

— Падыша [illegible] … ек, он- да шол [illegible] … да, мысал үчин, [illegible] … гутарян сөз- лери ким [illegible] … эй- -нек, ке-нек, [illegible] … дүшүн- мейән [illegible] … гирип бе- рерди:

— «К[illegible] … дылар. Пи[illegible] … ши- ве[illegible] … нек [illegible] … дүзүмлеридир.

Т[illegible] … сыра- [illegible]

— [illegible] … ким хайсы ки- табы [illegible] … дүшүнмеди — [illegible] … Биз йөрите [illegible] … мызын адыны [illegible] … лерими[illegible] … эндир[illegible]

[illegible]

«К[illegible]

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com
ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

— Эгер-де классык эдебиятымыза салгылансак, онда онуң ики сөзден эмеле гелен аңлатмадыгына гөз етирмек кын дәл. Меселем, Ораз Салырың айдян айдымларының биринде «Қаддым хам-хам болуп яр сени гөзләр» диен сетир бар. Ол «Саятлы-Хемра» дессанындан. «Хам» сөзи «чиг» манысында көп душян-да болса, бирнәче ерде «букүлмек» манысында-да гелйәр. Айдымдакы сетир «Қаддым-дуркум бүклүм-бүклүм болуп...» диен маныны берйәр. Я-да, меселем, Молланепесиң «Зөхре-Тахыр» дессанында «Қаматымның хамлыгын серви хураманымга айт» диййип, Тахыр бег шемалдан Зөхре гыза салам ёллаяр.

Бейик бабамыз Магтымгулы «Беллидир» диен гошгусында: «Эгер пир сен, эгер яш, кылма сырың халка паш» диййип, яш-у-гарры сырыны сакласа ягшыдыгыны текрарлаяр. Бу сетирдәки «пир» сөзи «гарры» манысында гелйәр. (Бу пикирлер (хам—букүлмек, пир—гарры, гожа) А. Мередов, С. Ахаллы икисиниң «Түркмен классыкы эдебиятының сөзлүгинде-де» долы тассыкланыляр).

Диймек, Чары шахырың айдышы ялы, кемпир—хампир—букүлен гарры диймеги аңладяр. Ил арасында хем йөне бир гарры адама дәл-де, эйсем гаты гарран аял адама кемпир дийилйәндигине көп душярыс.

КҮРЕМЕЗ

Красноводск областында командировкада боланымызда «Күремез» диен сөзи мен илкинжи гезек эшитдим. «Яшулы чопаның күремези хевил берди», «Ине, муңа күремез диерлер, ич, жаныңа нош болсун» диен ялы сөзлер соң-соңлар хем хакыдамдан чыкмады.

Якында мен күремезе белет адама душдум. Ол — журналист. Яш вагтында мал ызында гезен адам. Ол шейле гүррүң берди:

— Сүзме деринә-хә билйәнсиңиз. Шоңа гатык я-да сүзме гуюляр-да, үстүне гойнуң я-да гечиң сүйди сагыляр. Сүзме (я-да гатык) билен доварың тәзеже чит сүйди өзара реакция гечип, бирнеме туршаяр, агы йүзүне галяр. Муңа республикамызың гүнбатар районларында к ү р е м е з, гүнорта районларында болса г а л д ы р м а дийилйәр.

Күремез (галдырма) диңе бир якымлы хем ёкумлы ичги болмак билен чәкленмән, эйсем хәлими-шинди яглы-йүзли ийип йөрен чопан-чолуклар үчин еңилжек хурш хем болуп билйәр.

— Бу диййәниң эприк болаймасын — диййип, гапдалдан берлен сорага галамдашымың жогабы нагт болды:

— Бир окарада юмрук ялы чекизәни (сүзмәни) сува я-да гечи сүйдүне чалмалы. Онсоң үстүне гечини сагып, яңкы чекизәни (сүзмәни) чал ялы этмели. Көпүржиги йүзүне галар. Ине, шоңа э п р и к дийилйәр. Мал бакып йөрен огланларың иң говы чөрек хуршы шол болар.

Уруш дөврүнде мал баканым үчин, эприги өзүм хем көп эдипдим. Датлы тагамы хенизем ядымда. Хем еңил, хем ёкумлы бу иймитлериң өзлер-ә дәл, атлары-да аз агзаляр. Бу сөзлериң өрүси даралып, диңе довар ызында гезйәнлериң арасында активлигини йитирмән гелйәр. Эмма түркмен дилине сарпа гойян хер бир адам үчин бу сөзлери билмек парздыр.

ЛӘ:ШЕКИ

Сентя[illegible]ың [illegible]-нче гиже бил[illegible] гүндиз деңлеш[illegible]йәр. Шондан соң г[illegible]з [illegible]галып, гиже узап ограяр. Йылың шу д[illegible]врүне м й з а н (деңң) дийилйәр. Жуда овунж[illegible] загларыда ёкары анык[illegible]лы да ч[illegible]а м и з а н т е р е[illegible] [illegible] кесгитлейән пейк[illegible] [illegible] т [illegible] з и н м и [illegible] а н ы д[illegible]йәр.

Гүйз дүшүп, ер асты [illegible] дережеси ёкары галяр-да. экин-тикин[illegible] гәзелен жанланып башлаяр. Оңа «экинлер гәзеден четрәпдир» диййәрис. Тәзеден четрән бакжа экинлери яңадандан дүвмек билен боляр. Соңкы [illegible]үвен гавун тернелери мизан[illegible]ан соң, хениз бойы етмәнкә бишип [illegible]тишйәр. Шол бишен тернелере (кәбир шивелерде сепжелере) м и з а н т е р н е дийилйәр.

Мизан тернелеринден ирирәк, энтек улы гавун болубам етишмедик, торлап угран ушаграк га[illegible]нлара б[illegible]лса ил арасында л ә ш е к и дийил[illegible]р. Меселем, «Пыланы Х[illegible]нховуздан бир машын ләшеки гетирипдир» я-да «Нәтдиң, ләшекиден йүклендиңми?» диен жүмле[illegible]р жанлы гепленикде актив уланыляр.

[illegible]ИН[illegible]

— Хаңховуздан [illegible]ң. Бир неме саман-[illegible]ир гетир[illegible]?

— Бу сапар [illegible]ды. Минеден [illegible]үкленип гайт[illegible] [illegible] [illegible]нишиден [illegible] [illegible]ш [illegible] [illegible]сленди.

О[illegible]ун [illegible]? Мине бо[illegible]лында [illegible] [illegible] ялы галла [illegible] [illegible] агач

чаршак билен атярлар (совурярлар). Шонда дәнеден сайланан саман елиң ыгына гидйәр. Ири саман голая дүшйәр. Оңа х а ш д ы к дийилйәр. Иң ушажык саман болса хол алловарра гидип, чөп-чаламларың дүйбүне-де сырап баряр. Ана шоңа м и н е дийилйәр.

Комбайн билен дөвлен дәнеден сайланан овунжак саман-сепирлере-де мине дийип атландырярлар. Шейле хем йүпек гурчуклары пиле сарандан соң, оны арассалап йыгнамалы боляр. Шол пилелериң арасындан гурчугың ушажык чөрлерини, япрак галындыларыны, чөп-чаламлары сайлап айырмалы. Шоңа-да көпленч мине дийләйәр.

Диймек, мине хас овунжак зады аңладян сөз болмалы.

МӘ:ЖУМ

Ил ичинде оврадылып, гатым-гарым эдилен зада «Мәжум болуп дур» дийилйәр. Эйсем «м ә ж у м» сөзи нәмәни аңладярка?

Бейик Ватанчылык урушы дөврүнде агаларымызың бири тырңылдап дуран гуры үсгүлевиге ёлукды. Көпи гөрен яшулуларың бири оңа «Мәжум бермели» дийди. Әжеси оглуна шонда мәжум ийдирди. Элбетде, оглан кеселден сайлапса-да, еңилжек «какха-куххасы» хәзирем довам эдйәр. Ол нәхошуң үсгүлевигине дәл-де, эндиге гөрә гайталанянa, бокурдагыны арчаяна меңзейәр.

Ине, шонда мен мәжумың хайсыдыр бир дерманың адыдыгыны билдим. Оны нәдип ясаярлар? Ажы гызыл бурчы дөвүп, бал билен гарып, сүйтде гайнадярлар. Бирнеме токга тутан-

соң, оны ковадып гойярлар. Нәхош оны азажыкдан дөвүп, агзына атып йөр.

Мәжүми ясан шол еңңемизиң арадан чыканы үчин мен яңы-якында онуң дең-душлары—яшы сегсене сер уран гаррылар билен дүшүшдым. Мәжүмың нәмедигини сорадым. Ине, оларын бириниң берен гүррүңи:

— «Мәжүм» — дерманың ады. Оны гайын атам үчин өзүм хем гайнадыпдым. Колхозы гуран йылымыз болса герек. Гайын атам бир агыр кеселе ёлукды. Етмиш яшларындакы гарры адамың ишдәси кесилип, чаламыдар ыргылдап йөрди. Векил тарапдан Алланур тебип диййип бири гелди. Нәхошы барлап, «Яшулының ичинден пышдыл дөрәпдир» дийди. Оны бежермек үчин эм салгы берди. Гойнуң чөрүнден эдилйән гараягы билйәнсиң-ә? Тебип йыл ашан шол гараягы нәхошуң гөбегине дамдырып, гара өйүң түйнүгинден дүшйән гүн шөхлесине ятырды. Бедениниң башга ери көлегеде галярды. Гүн шөхлеси түйнүкден ере дүшенде ятырышына оны тә шөхле ене тәриме дырмышянча саклады. Үч сагада голай. Сув дийсе-де, диңе туршы айран берди. Үч гүнләп биз онуң бу эмини гайталадык. Онсоң маңа «мәжүм яса» дийди. Ири-ири ажы гызыл бурчуң кырк саныны ювуп, сапагыны айырдым-да, үч саны сары сыгрың ики сагым (бир гүнки) сүйдүни алып, бурчлары шоңа атдым. Тебибиң айдышы ялы, онуң үстүне-де үч килограм сайлама шаханабады гуйдум. Гайнадыбердим. Гайнап-гайнап токга тутуп угрансоң дүшүрдим. Соватдым. Херси товугың юмуртгасындан ики эссе улулыкда токгаладырдым. Он үч токга болды.

Гайным пахыр шоны ишдәси алан вагты аз-аздан ийип, дердинден ачылып гитди. Разы

болсун-да гайным пахыр, оңа гөркезмән мен бир токгасыны ийдим шоң: Аңрыңа-ха яңаным дур, агзың болса ажыдан яңа ловлап алып баря. Дерледийәрди. Ишдәңи ачярды. «Дер билен дерт чыкар» диенлери. Говы дерманды...

Сөзүң гердишине гөрә айтсак: өзбек совет языжысы Пиримкул Кадыровың «Йылдызлы гиҗелер» романында «Маъжун — хер хили тер-же дерманлык отлар гарылып, ичине аз-кем тиръек хем гошулып тайярланылян херекди» дийлен җүмле бар. Мунуң хем бизиң диййән «мәжүмымыз» билен «гарындашлыгы» болмагы мүмкин.

Элбетде, агамызың шол үсгүлевигиниң-де, гаррының адыны агзан тебибиниң «пышдыл дөрәпдир» диен кеселиниңем нәмедигини биз билемзок. Белки, медицина ишгәрлери ил арасында хайсы кеселиң шейле атландырыляндыгыны аныкларлар. Белки, сүйтден, сүйҗүден хем ажыдан ыбарат мәжүмың башга-да нәмелере дермандыгыны дүшүндирерлер.

МЫРРЫ:Х

Хер обаның хем өз яңрасы болар экени. Ине, бу обада Илбай дийип бир йигит бар. Ики адамың башы чатылса, о-да гөзагырысы ялы, бир ерден пейда боляр. Онсоң эдил әңегине җаң дакылан ялы, адам оглуна гезек бермеси болмаз. «Пыланыда алтынжы «Жигули» бар, двигателем өзүнинки. Сатҗак диййәмиш.» я-да: «Алтынжа гелҗек машын болмаз. Душагың яңында бири билен ковалашдым велин, Теҗене зык этдирмән атдым» диен ялы, шол бир маныдаш гүррүңини гайталап отурар. Машын болса, башга зада үнсем бермез, гүррүңем диңлемез.

Бир гүн Ораз ага диййп бир яшулы онуң йүзүни алды:

— «Машын...», «Машын...». Болдуң мең башыма машынлы киши! Мыррыхым атланманка, гөтерил шу ерден!

Яшулы оюн эдйәндир өйден Илбай онуң гөзлерине чиңерилди. Эмма ол гөречлерде шепагат ёкды. Йигит турмак билен болды.

Илбай гиденден соң хем ара эп-эсли вагтлап дымышлык дүшди. Яшулының аша гахары гелендир өйден йигитлериң бири оны көшешдирмек иследими я-да бу дымышлыгы бозасы гелдими, гараз, Ораз ага совал берди:

— «Мыррых» нәме болярка?

— «Мыррых» мең гахарым боля — диййп, яшулы гөзлерини гүлдүрди. Чакы ол илйүзүне гахар эден боларлы. Муны аңан йигитлер «мыррых» сөзүни гөтерип гойдулар.

— Мыррых, ана, хол ерден мәзерип гөрүнйән йылдызың адымышын-хов.

— Оңа Марс йылдызы дийилйәр.

— Марс йылдыз дәл-хов. Ол—планета.

— Тапавуды нәм-ай!

— Пәх-хей, шонам билеңокмы?! Йылдыз боланда балкылдап гөрүнйәндир. Ловурдап дурандыр. Ол өзүнден ягтылык сачяр. Планета болса асыл балкылдамаз. Мәзерип дурандыр. Себәби ол өзүнден ягтылык чыкарман (янман), Гүнден я-да башга шолар ялы йылдыздан ягтылык аляр. Айың Гүнден ягтылык алшы ялы-дарай.

— Онда Мыррых—Марс нәдип ата мүнйәркә?

Отуранлар йылгырышдылар. Бу яңсылы гүррүңе яшулы хем мыс-мыс гүлди. Хәлиден бәри гүррүңе гошулман отуран бир долмуш йигит эхмиетли ардынжырады. Тарых мугаллымы бо-

лаймагы-да әхтимал, ол гүррүңи гадымыетден башлады:

— «Марс» латын сөзи болуп, ол эркек адамларың гайрат-гүйжүни аңладыпдыр. Гадымы римлилерде ол уруш худайының ады. Хатда рим халкының атасы, мал сүрүлерини хем экин мейданларыны горайжы, хас соңраклар ат үстүнде гечирилйән ярышлара гатнашыжыларың халасгәри ялы манылара-да эе болупдыр. Ылмы эдебиятларда, элбетде, Марс планетаның ады. Кәбир классык шахырларың эсерлеринде, кәбир яшулуларың гүррүңлеринде биз «мыррых» сөзүнин «Марс» дийлип дүшүндирилйәндигике көп душярыс. «Мыррыхым атланды» диен жүмле-де гадымы греклерден гайдан болса герек. Уруш худайы ата чыкса, элбетде, сөвеш болмагының ужы ики дәл Ораз ага «Мыррыхым атланманка, гөтерил» диенинде гахарының гелйәндигини дуйдурды. Онсоң, билшиңиз ялы, сәхел эрки говшак адам үчин гахарың гелмек билен урушмагың арасы еке әдим ахыры!

Диймек, «Мыррыхым атланды» — «Гахарым гелйәр, бес этмесең, енжерин» диен маныны аңладяр. Ил арасында «Оң гүррүңини гой, ол түйс мыррыхдыр», «Олар ялы мыррыхың гүррүңини этмезлер» диен жүмлелер хем йөргүнли. Шейле ягдайда «мыррых»—«мурдар, ярамаз, залым, нежис...» диен маныларда гелйәр.

НИ:ЛИ А:ЗАН

Арада Великобритания Королының Азия ассоциациясының вице-президенти, түркменлериң дурмушыны, амалы хашам сунгатыны өвренмекде Европада белли алым доктор Жонатон Томпсон Ашгабатда мыхманчылыкда боланында «Эде-

бият ве сунгат» газетиниң окыжыларына йүзленип шейле дийди: «Эгер түркмен халыларының эриши элде элин эгрилип, чөплерден алынян тебигы реңклере боялса, кагыза чекилен суратлара середилмән, хер докмачының өз фантазиясына гөрә докалса, дүнйә йүзүнде шейле эсере хырыдар чыкжакларың саныны гөз өңүне гетирерден көп болжагына мен ынанярын».

Бу жүмлелер Байрамалының (хәзирки Гарагум районының) «Түркменистан» колхозында блокнотыма барып-ха 1953-нжи йылда эден белликлерими ядыма салды. Шонда 90 яшы арка атан Огулбоссан Беркели аялы (мамам—әжемиң әжеси) өмүр солмаян тебигы реңклер барада өрән тәсин гүррүңлер берипди. Гүнүң астында дурса-да, хатда йыртылса-да хич вагт солмаян шол реңклериң тайярланылыш технологиясының хайсыдыр бир кәйинч билен баглы болмагы гызыклыды.

Эйсем «Нил» нәме? Гүррүң, әлбетде, түпеңиң нили хакында баранок. С. И. Ожеговың «Словарь русского языка» (1985) диен китабында нил (индиго) дийлип гойы гөк реңк берижи мадда айдыляр. Ол тропик өсүмлигиң ширесинден я-да химики ёл билен алыняр. Ил арасында болса Эйрандан гетирилйән токга-токга гөк бояга нил дийлипдир. Халы докаланда зерур болян эриш-йүп боямак үчин пейдаланылыпдыр.

Дашы текиз болмадык, ичи сырчалы, галың, йөрите эдилен күйзә горкүйзе дийилйәр. Ол көпленч дүе чалыны тутмакда пейдаланыляр. Шол горкүйзә нил атып, үстүне йүңүң кирини, белли бир мөчберде «ажы» гуймалы. Шейдип горкүйзәни бир хепделәп басырып гоймалы.

«Ажы» нәме? Ол бугдайың сүйдүнден ясаляр.

Башга бир горкүйзә бугдай хем сув гуюп, бир хепде гойярлар-да, шондан соң оны мынчгапмынчгап, говы [illegible] Сүз[illegible]ен сува зәк, азажык чекизәң сувы (оңа «башювлук» хем дийилйәр) я-да дүе чалы гуюляр. Шол күйзә халы үчин тайярланылан йүпи саляр. Эгер-де «ажыдан» чыкарылан йүпи нил күйзә [illegible], онда йүпүң гөк реңк аляр. Эгер-де [illegible]чипи [illegible]йнадып, йүпүңи шонуң [illegible]вуна [illegible], онсоң нил күйзә атсаң, йүпүң [illegible] реңк аляр. Эгер-де «ажыдан» чыкарылан йүпе дәне гырмызы сепсең, гырмызы реңк алар. Чоганы гайнадага-да оңа [illegible]жылы» йүпи атып, [illegible] сепип, бир гиже-гүндиз басырып гойсаң, ол оражны реңк аляр.

Эйсем онда «нил азмак» нәме? «Түркмен дилиниң фразеологик сөзлүгинде» («Ылым» неширяты, Ашгабат. 1976). «Нил азмак — ёлдан чыкмак, азгынлык этмек, үйтгемек» дийлип дүшүндирилйәр. Аслы дерейшине сер саланында онуң «үйтгемек» билен ба[illegible]ышыгының бардыгы гөрүнйәр.

Блокнотда галан шол язгыма гөрә, горкүйзә нил атып, йүңүң кирини, дүе чалы хем «ажы» (бугдайың сүйди) гуюп, бир хепделәп басыраныңдан соң, ики гүн гечирип, оны [illegible]ярлап гөрйәрлер экени. Оңа атылан йүп бояг алмаса, ягны гөк болуп башламаса, бояг [illegible] аяллар төверегини алдап угра[illegible] «А, гыз, пыланы гачайындыр-да», «Пыланы [illegible] ёгалайындыр-да» [illegible] ярадярлар. Ол мыш-мыша ынанмаян адамлар [illegible] ялан гүррүни яйрадяның а[illegible]ны а[illegible] «Пылан гөргүлиң нили азандыр» (ягны [illegible] бояг аляндәлдир») дийи[illegible]дирлер.

Шейдип[illegible] нил үйтган вагтында йүп реңк алман [illegible], дереслен [illegible] болмалы.

Яңы-якында мен эжемизден (Огулбоссан Беркелиниң гызы, хәзирки вагтда 80-е голайлан) «нил азмак» билен багланышыклы гүррүңи ене сорадым. Ол шол йүпүң боялыш тәрини хайран галаймалы аныклык билен гайталап берди. Үстесине маслахата мәтәчлере көмек эдип билжекдигини-де, дәне гырмызы, чөпбоя ялы реңк үчин зерур затларың өзүнде кем-кәс сакланып галандыгыны-да мәлим этди.

— Халымызың хили ярамазлашыпдыр дийиш эшидйәс. Я гелеңсизликдендир, я-да көп задың унудыланы үчиндир. Ёгса хей-де халың хили үйттәрми?! Биз ак, гара хем аргач йүплери өзүмиз элин эгрердик. Гүндиз-ә докма докардык, гиже-де шолары эгрердик. Ине, сен «Келеп нәме?» диййәң. Докма үчин герекли йүпи — эрши йөрите эдилен келеп агажы билен дәл-де, элиң дашындан айлап келеплесең, оңа бир эл бөлек дийилйәр. Дөрт эл бөлекден хем бир келеп чыкяр.

Халы докажак болсаң, 4 келеби гырмыза (дәне гырмызы) боямалы. 2 келеби ораяна, 2 келеби гөге, 2 келеби яшыла, 2 келеби хем сары реңке боямак зерур. Шол бояглaрың хеммесиниң хем бирянында нил бар — дийип, ол ыхлас билен гүррүң берди.

Кәбир нәтакыклыклар я-да жогапсыз галян соваллар болса, шол ажайып халылары дүнйә индерен гадымы технологияны унутмадык адамларың бардыгындан хаял этмән пейдаланалың. Олардан өвренелиң!

ОВУЧ

— Окувчылар, ханы ким айтжак: «Овуч» нәме?

Мугаллымың бүтин класа йүзленмеги бизи дыммага межбур этди. Арамызда Мамлюк атлы бир гараголымыз барды. Ол элини гөтерди. Мугаллым ругсат берди.

— Овучмы? Ине, меселем, директорымыз Байрам Аманович-дә. Ягны ызкы богны-да шоң!

Әхлимиз бирден гүлдүк. Мугаллымымызың өзем йылгырды. Асуда гепледи:

— Биринжиден-ә, мен «ович» дәл-де, «овуч» нәме дийип сорадым. Икинжиденем, мен еке богнуң гүррүңини этмән, өзбашдак маны аңладян бир сөзи сорадым. Диймек, билмейән экениңиз — Ол ики элиниң аясыны чемче ялы этди-де, жүп тутуп: — Шу нәме? — дийди.

— Гошавуч — дийшип, барымыз бирден гыгырышдык. Мугаллым йылгырып дуршуна эллериниң аясыны язман бири-бириңден хол бейләк айырды-да, шол дуршуна саг элини өңе узатды:

Дым-дырслык. Ол эллерини ене бири-бирине дегрип:

— Эгер шу икиси «гоша овуч» болян болса, онда еке өзи «овуч» болар-да. Эгер-де шу овуҗың яры болса, онда «яновуч» дийилйәр. Дүшүнүклими? «Кендиригимде бир яновучжык ун галды» дийип, аяллар гүррүң эдйәндирлер ахыры!

ПЫШДЫЛЫҢ КИЧИСИ

Билмедим нәме үчиндир, ики огланың сөзи азашды. Бойы узын, хорыда йигит ёлдашының үстүне дызады. Юмругыны онуң гөзүниң өңүнде талавлатды:

— Эдил зубланңы далой эдәейинми?!

ABBYY PDF Transformer+
Click here to buy
www.ABBYY.com

Келтежик бойлы йигдекче узының «Дишини ёк эдерин, оврадарын» диенине дүшүнип, темегини гөге тутды. Гаршысындакының алкымына чиңерилди-де йылгырды:

— Бэх, сенем эдил мең ялы экениң-ов!

— Сен ким-эй. Мүчэң шү. Эдил дешэң өли ганыны алаймыянмы сең!

— Мүчэме серетме. Кичем болсам пышдылың кичисидирин!

— Нэме, нэме? Пышдылың?! Болсаң болупсың-да — дийсе-де, узын бирнеме говшады. Йылгырып дуршуна төверегиндэкилере гөзүни гыпан келте петекесини гайшартды:

—Онда сен пышдылың кичисини танаңок — дийди. Гахарындан белли-күлли көшешен узын келтэниң депесинден серетди. Гепленде сесинде ялбарыжы эхең дуюлды:

— Ери, танаян болсаң айт-да, пышдылың кичиси нэхили?

— Мен ялы-да! — дийип, келте гүлди. Төверегиндэкилерем инди оларың яка тутушмажагыны билип, хезил эдинип гүлүшдилер. Гепде басыланына узын хем йылгырды.

Эмма бу еңлиш узына ынжалык бермеди. Ол агшамаралар мал ятагы артып йөрен дайысының янына гелди. Болан ваканың гылыны гышартман, дайысына гүррүң берди. Ызындан хем келтэниң сөзүне дүшүнмэндигини яңзытды.

— Сынчы бол, еген. Жанлы-жанаварларың көпүсиниң эркеги бейлекисинден даявдыр хем улудыр. Эмма пышдыллары гөрсең, терсине, эркеги эне пышдыллардан хас кичидир. Сең ол келте ёлдашың болса, «мен—эркекдирин» дийипдир. Хас догрусы, ол сенден мертдигини, эжизе ганымлык этмейэндигини, сенденем чигит ялы-

жак-да чекинмейэндигини айдыпдыр. Дүшүндиңми, еген?

«Пышдылың кичисиниң» догумлы кешбини гөз өңүне гетирен узын класдашының геп оңаршына, угур тапыжылыгына кайыл болуп ене-де йылгырды.

СА:ДЫР

Сапарың бу гүн бир сөз үчин йүзи ики гезек гызармалы болды. Өзара гүррүң эдип отуран яшулуларың бири:

—Бе, айтсаң-айтмасаң шейле шол. Улы көпрүден ашаклыгына инен ериңем садыр болуп ятыр — дийип, баш атды. Чакы ерлериң партав болуп сандан чыкып баршының гүррүни эдилйэң боларлы. Сабыр билен диңлесең гүррүниң маны-сыны тирмек кын дэлди. Эмма Сапарда ханы бейле канагат. Ол гапдалдан ат гошды:

— Яшулы, «садыр» нэме?

Яшулы эгни еңсиз көйнекли, өсгүн сачыны еңсесинден богаймалы, бу инчемик сарыягыз йигиди бойдан-баша сынлады. Онуң ювулмадык чемче ялы гапдалдан сокуланы үчин даларлы гөрүнди. Эйсем-де болса яш йигидиң билесигелижилик билен балкылдаян мелемтил гөзлерине, мүйнли кешбине середип, гахарыны ювутды. Гепленде сеси яңсылы эшидилди:

— «Садырың» нэмедигини, огул, атаңдан сора!

Сапарың йүзи гөйүл ялы гызарды. Бурнуның үстүнде дер хүнжүлери гөрүнди. Оба магазининиң даш ишигинде месайы гүррүңе гызан яшуларың өзүне үнс бермейэнлерини дуюп, ол дәхедем-дессемлэп өйлерине гайтды.

Гелсе, атасы телевизорда гөркезилйэн хайсы-

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

дыр бир мультфильме томаша эдип отыр экени. Өмрүни мугаллымчылыкда гечирен пенсионер фильмде херекет эдйән хайванжыкларың херекетине гүлүп-гүлүп гөзүни яшардярды.

Сапар фильмиң соңуна ченли гарашмакчы болды. Эмма «Өвренилен гылык өрклесеңем дурмаз» диенлери, ене бисабырлык этди «Са́дыр» сөзүниң нәмәни аңладяндыгыны атасындан сорады. Атасы совалы я-ха эшитмеди, я-да эшитмезлиге салды. Агтыгы совалыны гайталады. Яшулы агтыгына чиңерилди. Сесини чыкармады. Совал үчүнжи гезек гайталанандан соң, яшулы улудан дем алды-да, мультфильмден үнсүни белли-күлли совды.

— «Садыр» диййәмиң? Ата сакгалы эңегиңе чыкыпдыр, шонам билеңокмы?! Пәх-хей. Ол көне сөзем-ә дәл ялы-ла. Эне дилине бейле-де бир бипервайлык болармы, огул!

— Билсең, айдайсана, ата! Эне дилинем бир адамча билжек борус-да — дийсе-де, Сапарың утанмакдан хем кемсинмекден яңа яңаклары ловлап яңды. Кесирлик билен еңсесини түңңертди.

Агтыгының халына дөзмедик пенсионер мугаллымлара махсус мылайым әхеңе гечди:

— Берк ятда сакла, огул, бир ерде акман көп дуран сува «с а́ д ы р болуп ятыр дийилйәр. Ол тоюн ере акан сув хем, зей сувы-да болуп билер. Топракдан я-да төверекдәки от-чөплерден реңк алып, шол сув сап-сары өвүсйәр. Бир адам нәхошлап хорланса, оңа «Йүзи сары-садыл экени» я-да «Пыланы нересседе са́ры-садылла: болуп йөр» дийилмеги хем шол «садыр» сөзи билен баглы. Бир ерде дуруп көп гарашан—интизар болан адама-да «халыс садылла́ болды» хем дийилйәр.

Са́дыр болуп ятан сувы башга бир пес ере акдыраймасаң, онуң вагты билен сиңжек гүманы ёк. Кәбир адам шолар ялы ойтак ерлери гөмүп, дерс барыны дөкүп, сана саларын өйдйәр. Көне дайханчылык хем, хәзирки заман мелиорация ылмы хем садыр сувдан дынмагың еке-тәк ёлы онуң үстүнден я-да гапдалындан зейкеш гечирмек дийип хасап эдйәр. Мунуң үчин экин мейданларында коллектор-дренаж сети гурлуп, топрагың диңе үстүндәки садыр сувы дәл, эйсем ер астындакы шор сувы-да башга ере акдырмак герек боляр. Дүшүнклими?!

Атасының дүшүндиришинден канагатланан-да болса, Сапар өйкесини мәлим этмән сакланып билмеди:

— Дүшүнмез ялы зат ёк-ла. Дүшүнкли.

Агтыгының ынжылы кешбини гөрмезлиге салан яшулы йылгырды.

СЕБЕТ

Элбетде, себедиң нәмедигини оба адамларының билмейәни аз-аз болса герек. Ол эсасан йылгының сырдам, жыгар (чее) чыбыгындан өрүлип ясаляң ашагы гөврүмлирәк, агзы даррак гап. Оңа бир-ики гойнуң пударланылан ләши ерлешип билйәр. Азык өнүмлерини сакламак үчин уланыляң бу габың агзына-да шейле жыгар чыбыкдан гапак эдйәрлер. Гапагында хем себедиң өзүнде багжагаз болуп, олары бири-бирине даңмалы. Әтиячлык үчин гапагың үстүнде агыр зат хем гоюлян вагты боляр. Шейдип гойлан азыга, айратын хем эт өнүмлерине итиң, пишигиң милт этжек гүманы болмаз

Бу гап өз дөврүниң совадыжы гуралы — холодильниги болуп, өнүмлери тәзелигине, тер-

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

лигине узак вагт сакламага-да мүмкинчилик берйәр. Нахар биширмек үчин газаны ода гоймалы боланда, оны атармага үч аяклы, халка гөрнүшли демир —таган герек боляр. («Таган аягы үч болар, бири-бирине гүйч болар, бири дөвүлсе пуч болар» —накыл). Шол тагана ичи азыклы себеди атарагада, аякларына пеззик даралан йүң сарап, дашарда аязладып гойсаң, оңа не-хә ит-гуш дегер, не-де гарынжа барар. Төверегинден хем ашагындан парран шемал гечип дуран шагла себетде сакланылан өнүмиң хүммети-де гачанок.

Онда айратын хем гарна дыкылан эти узак вагтлап сакламак мүмкин. Ол шейле тайярланыляр: тәзе сойлан малың гарныны ымыклы арассалап, үфләп чиширмели. Гөрдүң-ә дешиги я йыртылан ери ёкмы, шол чиширилгилигине агзыны богуп, аматлы ерде (көлегеде) асып гоймалы. Чагаларың ойнаян юкажык резин шарлары ялы, сәхел шемала галгап дуран гарын гурап гатаянча дегмели дәл.

Яңы сойлан малың этини доград, кадалы дузлап гояныңдан соң, ягшы дузуны ненсоң (дузы сиңенсоң), оны гарна дыкмалы. Агзыны йөрмәп, (чатып), ичи чиг дограмчалы гарны чәгә гөмйәрлер. Бираз вагт гечеңсоң, онуң үстүнден газаның агач гапагыны, үстүне-де аграмлык даш гойсаң, этиң сувы чәгә говы сиңйәр. Гарна дыкылан чиг дограмчалар дашы билен биле гатаяр. Гарна кәте говурма-да (говрулан эт) дыкярлар.

Шейдип тайярланылан ичи азыклы яп-ясы гарны себеде салсаң, ол миземән дуряр. Герек вагты чорба атжагыңы кесип алып йөрмели.

Хачанда эт дыкмак үчин зерур боланда, шол чиширилен гуры гарның богусыны айрып, йыл

жак сува атып гоймалы. Ол юмшандан соң чиг дограмчалары оңа эмай билен дыкмалы. Шейдип гарна дыкылып сакланылан ёкумлы этиң датлы тагамы асыл агзыңдан гитмез.

Ил арасында битирилмежек юмуш буйрулaнда я-да болмажак мыш-мышлар яйранда: «Хә, болайжак шол-а, гарныңы сува атыбер» дийилйәр. Манысы: «Тайярланыбер, гарашыбер бакалы, шол ишиң битәермикә!» я-да «Айдылана ынанма, болмажак зат!» диймеги аңладяр. Ине, шейле яңсылы жүмләниң аңырсында-да шол чиг дограмчалы, себетли —«холодильникли» гүррүң ятыр.

СЕРПМЕ

Мундан отуз-кырк йыл озал оба хожалык йүклери эсасан араба билен дашалярды. Оңа көпленч ябы (ат), эшек я гатыр гошулярды. Онуң гошулян улагың ики гапдалындан гелйән агажына арабаның аршы, йүк гоюлян еринде-де (кузовасына) сандыгы дийилйәрди.

Сандыга йүкленилен гумы, дерси я-да шолар ялы башга зады аңсат дүшүрмек максады билен, оны серпилер ялы (самасувал) эдйәрлер. Мунуң үчин сандыгың дүшегиниң ызыны етер-етмез эдип кесмели я-да сандыгың дүйби ясаланда келте эдип, серпилер ялы этмели.

Эгер-де араба дерс я гум йүкленилende оны сандыгың өңрәгине окласаң, арабакеше йүки серпмек кын боляр. Эгер-де ызрага йүклесең, йүкүң өз-өзи агаяр гуманы бар. Хатда арабакеши еңил оглан болуп, ыза йүкленилен гум хас агыр болайса, онда йүк билен биле араба кешем агып гайдяр.

Шолар ялы серпме арабаны кәте башга иш-

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

лерде уланмак зерурлыгы йүзе чыкяр. Шонда ол серпилмез ялы, ызкы кесе тагтасына дирэп, ики тигириң арасыны багланышдыряң окуна агач сокмалы боляр.

Кәте шол агажы сокмак ядыңа дүшмән я-да серпмедигини унудып оңа мүнәйсең, араба серпилип, чиң аркан гайдарсың. Еңсәң арабаның бир ерине дегәйсе я-да гаты ере дүшәйсең, бар онсоң. Дуйман дурка гаты йыкылан адамының жаныңа берекелла дийәймелидир!

Ил арасында гарашылмадык бир хабары эшиден адам «пәх» дийлен ялы боляр. Барды-гелди ол агыр хабар болайса, «Ол хабар пыланыны эдил серпмеден гайдан ялы этди», («Келлесине таяк билен урлан ялы болды» «сеңселетди», «саңсара дөндерди»...) дийилйәр.

Хәзирки дөврүде йүкүни өзи дүшүрйән автомашынлара адам мүнмеклигиң гадаган эдилмеги хем оларың серпмеден гайдар горкусының боланы үчиндир.

ТАЛХАН

— Эне, сен хемме зады билйәмиң? — дийип, агтыгы гараголлук билен гөзлерини ойнадып сорады. Агтыгының сесинде яңсы ёкундысының бардыгыны аңан гарры йылгырды. Гөзүне әйнек дакынып, бир кәсе түвини кагызың үстүне яйрадан эне онуң челтигини сайламага отурды. Ишинден үнсүни совуп, агтыгына серетди:

— Энең, герегим, билйән задам болмаз, билмейән задам...

Агтыгы нәмедир бир зады кагыза белләп гелен боларлы. Ол язгысыны ичинден окады-да, дабара билен сорады:

— Ине, меселем, сен талханы билйән дәл-

сиң. Оны шу гүн мугаллымымызам билмеди!

— Гоюп отур. Хей моллум билмезми оны.

— Ёк, билмеди. Рус дилинден окадян мугаллымымыз-а ол.

— Онда нәме «билмеди» диен болуп эрниңи гышардяң? Талхан түркмениң зад-а.

— О-да түркмен-дә. Йөне рус дилинден ... рус эдебиятындан сапак берйәр.

— Онда-ха билмели.

— Биленок шол-а... Гөрйән велин, эне, сенем билеңок ялы-ла?!

Гарры дымды. Айтсаң-айтмасаң булар талханы нәбилсин-бейлекини нәбилсин. Ханы бугдай гөрйәрми булар. Дегирменин нәмедигинем-ә биленоклар. Эйсем-де болса етгинжек агтыгының сорагына нәдип дүшнүкли жогап берсе боларка?

Бир кәсе сув ичим салым ичини хүмледип отуран гарры агтыгының гөзлерине чиңерилди. «Үнс бер» диййән әхенде ардынжырады-да, узакдан айлап гүррүңе башлады:

— Хемише чакда гушгурсак ак бугдай боларды. Шондан говурга эдерсиң велин, хер дәнеси дәник ялы боларды...

— Дәник нәме? —дийип агтыгы саклапып билмән сорады.

— Бугдайы арассалап, газана я-да таңка салага-да гайнадарсың. Бишип ярылышып угрансоң, сувуны дөкәге-де, бишен бугдайы азажык дузларсың велин, хезил эдип ийип отурмалы д ә н и к болар —дийди-де, гарры «сөзүми бөлмән отур» диен терзде агтыгына игенчли гарады. Довам этдирди: — Янкы говурганы дегирменде үвемели. Уны элинже говурсаңам болар, йөне, говусы, говурганы үвемели, Үвелен

ABBYY PDF Transformer+
Click here to buy
www.ABBYY.com

говурга унуны бир окара салып, оңа гарпызың я үзүмиң тошабындан азажык сепәге-де, чыг берерсиң. Вагт гечмеги билен тошабың чыгы гурап, сүйжүси говурганың унунда галяр, Ан шоңа-да талхан дийилйәр. Ол дуздан гача дурян берхизли адам үчин бичак пейдалы. Узак ёла экитмек үчинем аматлы. Габарасы кичи, гөтермеси еңил, иймеси аңсат, гыссаг арада йүрексе эдинмәге-де аматлы.

Ил арасында «Дүйә мүнүп, елли гүн талхан иен ялы» диен сөз бардыр. Себәби бир гысымдан алып агзыңа элтен талханыңы шемал алып гидйәр-де, адам әт галайяр. Аңрысына дүшйән зат ёк диен ялы. Онуң манысы «Бош гүррүңинден бизар болдум», «Гүррүңинде дерек ёк» диймекдир. Я-да «Талхандөкерлик эдйәрсин» диенем бир геп бардыр ил ичинде. Онуңам манысы «Пулуңы бидерек совма», «Задыңы бисарпа харчлама» диймекдир, герегим!

— Хай, берекелла, эне. Сен хемме заты билйәң-ле!

— Айтдым-а яны: энең билйән задам болмаз, билмейән задам — дийип, гарры арассалан түвүсини жама гуйды. Агтыгының аркасына чалажа какды:

— Моллумыңа-да энең айдышы ялы дүшүндирәй, герегим!

ТЕТӘРИК

— Эне, ай эне, «тетәрик» нәм-ә?

Алтынжы класда окап йөрен агтыгының сорагына энеси йылгырды. Онуң соранжаңлыгы атасына чекең боларлы. Атасына чекен цамары эркине гойманы үчиндир-дә, Азат окувдан гелдиги энесини сорагдан «гөмйәрди».

— «Тетәрик» — тетәрик бор-да — дийип, гарры эне башдансовма жогап берди. Жогапдан канагатланмадык Азадың йүзи көлегеледи. Гепләнде сеси өйкели чыкды:

— Ондан-а «билемок» дийәй-дә.

— Гойсана, намартай, тетәриги билмезем бир адам болармы. Ач отырканың, бири эл ялы нан берсе, шол жаңына тетәрикдир-дә. Санажында урба галмаса, бир киши-де саңа азажык ун берсе, би-де машгала тетәрик болаяр-да.

Гаррының ишден гелип, гөк чай сүзйән оглы эжесине үшерилди.

— Диймек, вагтлайын берилйән азажык көмеге тетәрик дийилйәр-дә — дийип, эжесиниң сөзүниң манысыны аңан йигит оглуна дүшүндирди. Эне хүмүрдеди:

— Көмегем хил-хил боляндыр, оглум. Азат жаның «тетәрик» диййәни ймит билен баглы. Ачлык билен дәл-де, ажыгмак билен баглы. Дүшүнәйсене!

— Тапавуды нәме. Хеммесем бир ач болмакдыр-да.

— Гояверин. Ажыгмак эдил кәли-кәзиресние я нимәге эл йүзүнде задың болман, я-да вагт тапман халыс сурнукмак ахыры. Ачлыгы велин худай гөркезмесин. Ол гахатлык билен, уны илиң башына инен бетбагтлык билен баглы.

— Жемгыетиң социал ягдайы билен дүшүндирилйәр дийсене.

Гарры сесини чыкармады.

Хава. «Тетәрик — өлмез-өдүлик. Сөзлүклерде ол «голтгы» диен манда дүшүндирилйәр. Йөнө ол диңе ажы, вагтлайын мәтәжи голдамак үчин берилйән аз-овлак иймит көмеги. Меселем, ил арасында «Ол жаныңа тетәриклик эл ялы чөрек (я-да бир кәсе ун) тапды», «Ме, жаныңа

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

тетәрик болсун» дийлен жүмлелер актив уланыляр. Айдымда-да «Тетәригиң газан бикәр ятынчаң» дийилйәр.

ТО:ТЫЯ

Етмишинжи йылларың аякларыды. Мургап районына командировка баранымда, халк шахыры Ата Салыхың доглан обасында хем элинден, хем дилинден дүр дөкүлйән бир тәсин адамың бардыгыны эшитдим. Бардык.

Ине, ишиги эйванлы, үсти шиферли кашаң жай бага бүренип отыр. Яшы кыркдан агап, сакгал-муртуны сырып йөрен, орта бойлы, эгинлек пыяда бизи гапының агзында гаршы алды. Саламлашдык. Сыпайычылык билен саглык-аманлык сорашдык. Онуң бугдайреңк йүзүне гелшик берйән ышнаклы гөзлеринде, бүтин нурана кешбинде өзүне чекижилик дуюлярды.

Дөвлетмырат Хожамырат (ил ичинде онуң йөргүнли ады «о» сесине басым берип айдылян Дотды ишан) гапыны ачып, ичери гирмәге мүрәхет этди. Гирдик.

«Мыхман аз отурар, көп сынлар» дийлиши ялы, ички гапылара сүннәләп салнан нагышларда бизиң назарымыз эгленди.

— Сиз Бухараның иң соңкы эмири Сейит эмир Алым ханың томускы көшгүне барып гөрен экениңиз-ов?! —дийдим. Ол мылайым йылгырды-да, баш атды:

— Андыңыз.

Аңмаз ялы-да дәл. 1954-нжи йылда бизи — студентлери мугаллымымыз Аман Кекилов Бухара шәхерине экскурсия әлтипди. Магтымгулы бабамызың окан ери болан Гөгелдаш медресесине-де айланып гөрүпдик. Шонда эмириң томус дынч алян көшги бизде өрән улы тәсир галдырыпды. Көшгүң бүтин диварлары-да, гапылары-да нечжарчылык сунгатының нусгасыды. Ине, ички отагларың биринде дурус. Отагың бир диварына юмшак агачдан ёнулып ясалан сычрантгының, ене бир диварына печегиң, ене бирине мержимегиң, башга бирине жүмжүмәң, бейлеки бир отагың диварларына бойбодыраның, ажыбалгазын хем де шулара меңзеш мейдан отларының гүллериниң шекиллери гойлупдыр. Шол агачдан ёнулан овадан безеглер дивара елменмәнкә, өңүрти аңырсында йүз гөрүлйән айналар гойланы үчин, яңкы гүл шекиллери өзболушлы өвшүн атып, башыңы-гөзүңи айлап баряр.

Бу ажайып гөрнүше хөвес билен томаша эдип дуран ёлбашчымыздан:

— Ёлдаш мугаллым, шу гөрнүши гошгы сетирлеринде суратландырып билермисиңиз?— дийип сорадык. Эгни усташыры ызына гаңрылан Аман Кекилов ики элиниң-де пенжесини гиң ачып, бармакларыны бири-бирине дегрип-айрып дуршуна дүшүндирди:

— Огланлар, бу гөрнүши чын поэзия салмак үчин Молланепес болмалы!

Бу гүррүңи Дөвлетмырат ага хөвес билен диңледи-де, өз тамының гапыларына-да шол көшкде гөренлерине өйкүнип, нагыш саландыгыны айтды. Элбетде, хәзир яшулы пенсияда. Инди пешенели ак сакгал адам шол вагт колхозың агач уссасыды. Эден ишинден эстетик леззет гөзлейән бу нечжарың тамының үстүнде айналы сыпасының-да бардыгыны эшитдик. Эмма оны сынламак миессер этмеди.

Ички отагларың бирине гиренимизде, диварың йүзүндәки китап текжә гөзүмиз дүшди.

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

ниң рус дили билен бир хатарда азербайжан, өзбек диллеринде чыкян китаплардан хем маны алып билйәнлигими эшидип:

— «Тотыя» нәме? —дийип сорады. Мен Чувал багша өйкүнип «Тотыя эйлейип гадам гозуңы» дийип хиңлендим-де:

— «Адамының аслы бирдир,
Бир-бириңден пархыя.
Бири башга агырыкдыр
Бири гөзе тотыя» —бир ерде-хә окапдым— дийдим. — Новайыдан болса герек. Өзем хайсы-да болса бир дерман чөп болмалы.

(Соң гөрүп отурсам, «Түркменче-русча» сөзлүгиң 641-нжи сахыпасында ол дерманлык даш дийип дүшүндирилипдир).

Дөвлетмырат ага аграслык билен еринден турды-да, текжедәки китапларың бириниң гатындан бир букжа чыкарды. Маңа узатды. Ол Өзбегистанда чыкян «Фан ве турмуш» («Ылым ве дурмуш») журналының редакциясындан өй эесине гелен жоган хаты экени. Сөзе сарпа гойян бу яшулы билмейән сөзлерини билмәге чалышян, манысыны тирип билмедик сөзлерини дүшүндирмеклерини сорап, редакциялара-да йүз тутмага ялтанмаян боларлы.

Мен ол букжадакы жогабы окадым. Шонда «Тотыя» дийлип цинкиң тебигы шертлерде кристаллашан гөрнүшине айдыляр. Ол гөзүң совукламасыны бежермек үчин пейдаланылыпдыр. Эмма инди хас нетижели дерманлар тапыланы үчин, «тотыя уланышдан галдырылды» дийлипдир.

— Хенизем пейдаланылян халатлары бар. Яшулуларың кәбиринде тотыя хенизем тапдыряр — дийип, Дөвлетмырат ага дүшүндирди.

ТҮРКМЕНИҢ ПАРСЫСЫ

Биз Түркмен дөвлет [illegible] тутының студентидик. [illegible] алым-шахыр Аман Кекилов [illegible] аракесмә чыканымызда-да [illegible] мымызың айдан сөзлерини [illegible] гойярдык.

Бир гүн гүнеше чыкан [illegible] ёлдашының сатын алан [illegible]

— Говы экени, [illegible] дийди.

— Бир гыза дегйә[illegible] гапдалдан бири оңа «[illegible]

Студентлерин гүррүңине [illegible] гошулды:

— «Бир гыза дегйәр» [illegible] задың эквиваленти гыз бо[illegible] сөвдасы, галың алмак [illegible] дирме!

Студент хем пес отур[illegible] дүрип, ёлдашыны гөркез[illegible]

— Мунуң диййән деңешд[illegible] аңырдан гайдяр-а, ёлдаш [illegible] ре дегйәр» диен болуп, бар[illegible] дөврүнден галан деңешдирм[illegible] сокяр-а би!

Аман ага хезил [illegible] ниң сөзүни макул [illegible] халыпаның өвгүсине [illegible] шейлеми, гараз, ян[illegible] берди:

— Ёлдаш [illegible] йән гүррүңле[illegible] гурсун» диер[illegible] нәм-ә?

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

Яшулы мугаллымың сарыягыз, мәхирли кешби гызгылт өвүсди. Ыхлас билен сырылан мурт еринден дер хүнжүлери булдурап гөрүнди. Гүррүң хәлиден бәри троплар —гөчме манылы сөзлер барада гидйәндиги үчин Аман Кекилов дуранлара бирлай гөз айлады-да, дүшүндиришини мысалдан башлады:

— Эшидер болсаңыз, Кеймир көр өз атлылары билен Недир шаның хузурына чагырыляр, Шаның ниети Кеймири атлыларындан азашдырмак, оны еке гоюп, өзүне боюн эгдирмек экени. Йигитлери-де, атларыны-да ач-сувсуз саклапдырлар. Шаның мекирлигини аңан Кеймир сердар: «Түркмен өзүни ач гояныңы гөвнүне алмаз велин, атына эсеван эдип билмесе, ики яныны деңләр» дийип, шадан улаглара серетмек үчин йигитлере ругсат алыпдыр. Йигитлер атларыны отармак хем-де гысым-пенже агшамоты йыгып гелмек үчин атланмакчы боланларында, Кеймир сердар олара «парсылап», ягны төверегиндәкилер дүшүнмез ялы эдип: «Ота гидиң-де, өтегидиң» дийипдир. Муңа дүшүнен йигитлер ота гидип, гайдып гала гелмәндирлер. Сердарының ниредедигини билен түркменлериң улы топалаң турузаймагындан этияч эден ша Кеймире ругсат бермәге межбур болупдыр...

Мугаллым аз-кем ойланып дурды-да, студентлере хас ярайжак мысал гөзледи:

— Ине, шулар ялы герчек йигитлериң бири гоңшусының овадан гызыны сөйүпдир. Бир гүн яңкы йигит жигисине: «Бар-да, гөр. Ёк болса, гелсин» дийип, оны гоңшуларына иберипдир. Жигиси гидиши ялы, тиз доланып гелипдир-де: «Бардым. Гөрдүм. Ёк экени. Гелйәр» дийипдир.

Ине, саңа «түркмениң парсысы» йигит жи-

гисине: «Бар-да, гыза айт. Өйде какасы ёк болса, бизе гелсин» диенине огланжык дүшүнип, гызың жогабыны нагт гетирипдир...

Диймек, догры манысыны дәл-де, ойланып билмели манысыны тирмели болан жүмлелере «түркмениң парсысы» дийилйәр. Оңа дүшүнмедик я-да гич дүшүнен адам келлесини өкүнчли яйкап: «Түркмениң парсысы гурсун» диеген.

Шахыр Ата Көпекмерген гөчме манында геплегенди. Манысыны ойланып тапмалы гошгы сетирлерини-де кән айдарды. Мары этрапларында Ата аганың йөргүнли лакамының Ата парсы болмагы хем шонуң үчинди.

ХАКГУЛЛА:

— Екепер диен ерден кәрендесине шәрикли экин экердик. Гүйзлүк ак экин чыкымлы боларды. «Орак ормак —ойнамак, дессе чекмек —барып гелмек, хай-хай сыртыны булап элек әлемек» дийилсе-де, дәнәни чувала гапгарып, дулуңа чекйәнчәң, бай көсенжи бардыр-а

Харман атмага башланыңдан Шемсетдин ишан ала ябысыны мытдылдадып гелерди-де, тә чәч болянча, хакгулла дийип гитмән отурарды...

Бу гүррүңи мен 1939-нжы йылда Байрамалының Гадыряп обасындан Байжан Беркели дийилйән яшулудан эшидипдим. Ол өмрүни дайханчылыкда гечирен, халалхон адамды. Мен ондан «хакгулла» сөзүниң нәмәни аңладяндыгыны сорап аныклапдым. Соң-соңлар —Бейик Ватанчылык уршы дөврүнде өзүмизем «харманың хакгулласыны» чыкаран болардык.

Эйсем хакгулла нәме? «Түркменче-русча сөзлүгиң» Москва. 1968—683-нжи сахыпасында

харман алнып, галла йыгнаныландан соң, гарыплара берилйән бөлегине хакгулла (Басым соңкы «а» сесине дүшйәр) дийлип дүшүндирилйәр. Хакыкатында жуда бейле-де дәл.

Гелиң, башдан башлалың. Галла экини бишип етишенсоң орак салыняр. Ерден ёкаркадан орлуп, десте эдилйәр. Десте бир ере үйшүрилсе, ол х а р м а н боляр. Орулан галланың мейданда галян дүйби көкли балдагына п а х а л дийилйәр. Хармана чекилен балдагының тә т о в ә а с ы н а — башына (товза дийип харазa ун чыкардыланда төленилйән төлеге-де айдыляр) ченли бөлегине с ы п а л, онуң дөвлүп овнадылан гөрнүшине с а м а н, харман атылып, самандан сайланылан гөрнүшине г ы з ы л дийилйәр. (Ери гыратлап орлан ак экиниң сыпалының дашы габыклы гөрнүшине-де пахал дийләймеси бар)

Гызыл иригәз элекден эленйәр. Элекден гечен дәнә ч ә ч («Дайхан баба, чәжиңе берекет!» «Ай, өмрүңе берекет, көшек!»), элекден гечмән галан бөлегине ж а р («а» сеси узын айдыляр) дийилйәр. Ол балдагың дөвулмедик богны, дәнәниң дашындакы габыгы (бөруги), хашал отун галындысы хем-де дөвулмән галан бугдай башларындан ыбарат боляр. («Экин экдим, хáрман алдым, жáры барын билмедим). Улы бир харсаңы — кесеги такыржак ерде гоюп, гызыл элейән адам элеги шонуң үстүне әләп ураяр. Ол кесек чәжиң астында галса, оны ене үстүне чыкаряр. Шейдип тә гызыл эленилип гутарылянча харсаңы дәне үйшмегиниң үстүне чыкарып дуряр. Оңа б е р е к е т к е с е г и дийилйәр. Белки, ол дайханларың [illegible] үчин тапан ырымыдыр.

[illegible] дөвленде өңлер [illegible] мал гүйжи [illegible]. Хармандакы десселерден үстүнде [illegible] дөвмек үчин айлав ёл ясаярлар. Оңа а я к с а л м а к дийилйәр. Аяк салнан хармана ызына бир петде өкүз гошуп, ызына дуршы билен токмажык болуп дуран чарх тиркелйәр. Маллары сагадың дилиниң терсине айлаярлар. Дөвек дөвйән оглан ың ички әшекде я-да ябыда, я-да чархың үстүнде —өкүзлериң ызында отуряр.

Илки салнан аякдакы сыпаллар, башлар овранып, ярым-ялта дөвленден соң, оны вагтал-вагтал агдарып-өлчерип дуран адам аяк салынян ериң дашына чекйәр-де, хармандакы десселерден тәзеден аяк саляр. Шол гыра чекилен дәнели самантак гөрнүшине н е р м е дийилйәр. Оны мал ийсе, эрбет чиширйәр. («Болуп ятышың нәхили, нермеден доян өкүз ялы»).

Тутуш харман нермә өврүлип, дашкы гыра чекиленден соң, ондан яңадандан аяк салып, ымыклы дөвлен харман ене оңки ерине — орта үйшүрилйәр. Харманың гөвнежай дөвленини билмек үчин дөвеге гошулан малларың херекетини сынламак етерлик. Маллар илки башдакысы ялы лоңкулдап айланып билмән, хәлими-шинди бүдрәп, бурнуны нермә сүсдүрйәр. Зол-зол тайып йыкылмага башлаяр.

Элбетде, дөвеге гошулан маллар ишиң довамында сидиклейәрлерем, тезеклейәрлерем. Диймек, антисанитария ягдайы дөрейәр. Харман чәже өврүлениnden соң, оны «арассаламак» үчин, дайхан баба өзүче «дезинфексирлейәр» — гөвнуни алдаяр. Бир агач окаражыгы я-да жамы аляр-да, «Биссимылла ыррахман ыррахым!» дийип хечжиклэп, чәжиң төверегинден дабара билен айланяр. Яңкы элиндәки габы билен

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com
ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

чәжиң хер еррәгинден-хер еррәгинден бир иймижек дәне аляр-да, оны бейләк айрып гойяр. Шол халаллык үчин айрылан дәнә х а к г у л л а дийилйәр. Яшулуларың айтмагына гөрә, ол Алланың хакы болмалымыш. Шонуң үчинем онуң хакыкы болмалысы хакгуллá дәл-де, хакалламыш.

Хакгулла хармандан чыкан дәнәниң мөчберине баглы болансоң, оны, элбетде, өңки дөврүрде гарып-гасарлара-да берипдирлер. Оглан-жыклара берип, гөк өнүме чалшырдыбам ийдирипдирлер. Эмма небсине әжиз ишан-моллаларың кәбири оны улы илден габаныпп, хениз гызыл эленилмәнкә гелип, тә харманың хакгулласы чыкарылянча ирикгә болуп гарашыпдырлар.

Хайсыдыр бир максат билен такатлы гарашян адама ил арасында: «Ол пылан ерде хакгуллá дийип отыр экени» дийилмеги-де шонуң үчин.

ХАТАП

Интернатда окан дөврүмизде, мугаллым бизи «Кеймир көр» ойнуны гөрмәге алып гитди. Биз оңа хезил эдинип серетдик. Гелибем хер ким шол оюндакы гахрыманларың бири болан болуп ойнадык. Биримиз Недир ша болуп:

— Юрдуң нireде? — дийип сораса, бейлекимиз Кеймир көр болуп перт жогап берйәрис:

— Хатап галасында.

Биз, догрудан хем, Хатап галасы ниредекә дийип, пикир өврүмәге етишмәнкәк, ене ша болан болян:

— Ол нireде боляр? — дийип сораярды.

— Ол гүмми-сүммиң гýк янында — диенден, биз «өз Кеймирмизе» гүлшүп эл чарпышярдык.

Шонда биз мугаллымымыздан Хатап галасы-

ның хайсы областдадыгыны, хәзирки адының нәмедигини сорадык.

— Дүйә салынян ховуды билйәнсиңиз-ә?

Мугаллымың совалына барымыз бирден билйәндигимизи тассыклап жогап бердик.

— Ховут ири докалан чалчалыкдан (чалча халта я чувал ялы гап) тикилип, ичине сыпал дыкыляр. Ол дүйәниң өркүжине гейдирилип, өң тарапында ярым айлав шекилли ики саны (гоша) агажы боляр. Шоңа х а т а п дийилйәр.

Хатап көпленч тал (сөвүт я бейлеки шолар ялы) агажындан ёнулып ясаляр. Ховут янагач, чомакай, зорйүп ялы бирнәче бөлекден эмеле гелйәр. Ховут тикилйән ужы эгрирәк хем ясырак улы темене дүетемен я-да к ө п ч ӣ ш дийилйәр. Көпчӣшиң ушлып өтүрилйән гөзи шол ужундакы ясырак еринде боляр.

Мугаллым дымды. Билесигелижилик билен балкылдаян гөзлериң өзүне гөнүкдирилендиги үчин, чалажа ардынжырады-да, сөзүни довам этди:

— Кеймир сердар «Юрдум Хатап галасында» диймек билен, мыдама дүйәң үстүнде, ондан-оңа гөчүп-гонуп мыдар эдйәндиклерини айдяр. Хас догрусы, ил-улусының эсасы болайжак ерлерини салгы бермекден сыпайчылык билен боюн гачыряр. Ил арасында «Дүйә мүнүп, хатаба букма» диенем бир геп бардыр. Ол «Улы иле әшгәр зады гизлежек болма» диен маңыны берйәр...

Нәмедир бир вака хакыдасына гелдими-нәмеми мугаллым йылгырды. Гөзлери йителди. Биз онуң ене бир тәсин зат айдарына гарашдык.

— Хатабы бежермек үчин ховутдан айрып гоянларыны гөрүпмидиңиз? Гөрмедик болсаңыз, габат гелен ериңизде сын эдиң. Яңкы айдышым

[illegible] гошо [illegible]ның бир [illegible]сем болса, бейлеки ужы [illegible] гапдалындан ховдуң үсти [illegible]ы) бири-биринден эп-эсли [illegible] «[illegible]зыны хатап ялы ачып [illegible]) дийлен жүмледе хем [illegible] хатаба [illegible].

ХҮҢЕК

[illegible] гезек алтмышынжы йылларың [illegible] эшитдим. Шонда Тежен р[illegible] колхозында командиров[illegible]. [illegible] башлыгы Ашыр Досов бир яшулы [illegible]ыгып гүррүң эдйәркә «хүңек» диен [illegible]гыдан агзады.

[illegible]ында мен бу сөзүң манысыны с[illegible], [illegible] маңа дүшүндириши:

— Хер бир [illegible]ың өз сүмелгесиниң болянды[illegible]иң. Меселем, айдалы, товугың [illegible]үртгеси, малың ятагы. га[illegible] алаканың хини, мөжек[illegible] сүрени, айының гэвагы... Даглы[illegible]де, сазаклык-гамышлык, гы[illegible] ерде, деря бойларының бармасы [illegible] ёлбарс (арслан, шир) өзүнe говы [illegible]әр. Ана шоңа х ү ң е к — ёлбарсың [illegible]илйәр.

[illegible]ытмагына гөрә, ёлбарсың хү[illegible]аякларында Тежен дерясының [illegible]ни. Оны гөзи билен гө[illegible] көп диңләпдир.

ЧӨВШИ

[illegible]не түркмен өйлериниң әхли [illegible]ңки онуң [illegible]үниң хөм [illegible]региниң [illegible]тгүси, уклары, [illegible]римлери беркидйән йүплери барада метбугатда [illegible]л мате[illegible]лар [illegible]ди. Йөне шол өйлери улы еллерден [illegible] дүзгүнлери барада [illegible] [illegible]увитли [illegible] айдылман гелйәр.

Дүнйәниң хер [illegible] ат [illegible]ан (цик[illegible] [illegible]ружы улы [illegible]алып [illegible] дакылан [illegible]уп, бар[illegible]. Гүнүң эңүни тут[illegible] хоза [illegible] я[illegible]лары, [illegible]малжагаз [illegible]лары[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] үстүне аграм[illegible] Гара [illegible]к багыны га[illegible] [illegible]ташыр атанак[illegible] берк ка[illegible]. Серпик багла[illegible] [illegible]тылан йүпле[illegible] [illegible]латла[illegible]

[illegible] ичи[illegible] [illegible]жы түйнүге [illegible]л, дирег [illegible]. Түйнүк йүпден хем дегирмен дашыны я-да [illegible] чувал дәне [illegible]ына тутян [illegible] Сүмүлигем [illegible] ковҹрла[illegible] [illegible]

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

Шонуң үчин хем өйүң дурлуклары абат, гамышлары битеви болса, әхли беркитме баглары хем ерли-еринде ыкжам даңылан болса, ел өйүң дашындан тайып гечип дуран ялыдыр. Елиң гаршысына гөрүлйән шол чәрелер (түйнүк йүпден аграмлык асмак) ч ө в ш и (кәерде (чөвүш») дийилйәр.

Түркмен совет поэзиясының эгирди Керим Гурбаннепесовың мешхур «Таймаз баба» эсеринде шейле деңешдирме бар:

«Чөвүш ялы асылжырап
Зүррүк өйүң эшигинден..·»

Өңки вагтда, ханы, гарыбың эшиги битин өйи бармы? Үстесине чөвши эдер ялы, ханы галлалы чувалы үйшүп дурмы? Я-да бир дашыны гопарып асаййын дийсе, ханы дегирмен? Шейле ягдайда түйнүк йүпден өй эесиниң өзи, әхли чүлпе чагаларына ченли асылышып, еле, худая ялбарып агламакдан гайры чәре тапмандырлар.

ЧӨРЕГИ БИТИН БОЛМАК

Ил арасындакы гүррүңе гөрә, өтен заманларда бир тәсин дәп дөрәпдир. Бу дәбиң довам эдйән ерлери хәзирки вагтда-да бармыш диййәрлер. Белки, догрудыр.

Белли болшы ялы, гыз машгала кемала геленден соң, ерини-юрдуны дүшүрип, оны дурмуша чыкарярлар. Атбашы-гелналыжы гелип, дабара билен алып гиденлеринден соң, гызын хоссарларындан векил — чагырыжы онуң ызындан баряр. Машгаланың дүшен ерини гөрйәр. Онуң шәхдини сынлаяр. Ыкбалындан чыкан йигит билен ылалашыгыны аңмага чалышяр. Оны атасы

өйүне хачан гайтарып әлтмелидигиниң сәхедини маслахатлашяр.

Чагырыжылар ызына гайдакларында, гелин эдинен тарап оларың сачагына чөрек саляр. Гыз чыкаран тарап чагырыжыларың гайдып гелерине мәхетдел, шол чөрекли сачагы ачып гөрйәр. Гөрдә-хә чөрек абатмы, олар: «Худая шүкүр, чөрегимиз битин экени» дийшип еңиллик билен дем алыпдырлар. Ёгса-да...

Гелиң, говусы, мунуң манысына сер салалың. Гелин болуп башга гапа баран машгала гызлык пәклигини саклан болса, чагырыжа салышян чөреги онуң хич ерине зепер етирмән сачага долапдырлар. Эгер-де гыз машгала сай-себәп билен өзүни горап билмедик болса, онда шол чөрегиң ортасындан бир бөлегини кесип айрар экенлер. Шейле этмек билен: «Гызыңызың буйсанжына зепер етипдир» дийип, дуйдурыш бердиклери болупдыр. Шонда «Галының галаныны үз» диймәге гыз чыкаран тарапың тувасы (йүзи) болмандыр.

Бу инче дипломатия нәхили дүшүнмели? Гыз машгала жуда, жуда нәзик боляр! Онуң намысыны диңе өзи я ата-энеси дәл, эйсем улы ил горамалы. Айдалы, озал еңилкеллелик эдипми, я-да гөдеклигиң гурбаны болупмы, белки-де, өте ынанжаңлыгың пидасы боландыр, гараз, бир себәп билен буйсанжына «гуш гондуран» гыз машгаланың гелжекки ыкбалы булашяр. Мунуң дүйп себәбини болса гызың өзүнден башга билйән ёк. Белки, ол агыр йүк гөтермекден, дүеден я-да ат-эшекден йыкылмакдан, яп-салмадан бөкмекден я-да чөп-чалама чолашмакдан... шейле бетбагтчылыга сезевар боландыр. Абрайлы медицина чешмелерине салгылансаң, хер хили био-

логик я-да психологик себәплериң-де боляндыгы мәлим.

Гепиң келтеси, шейле машгаланы өз араларында сыгрып билмедик ягдайында йигит тарапы: «Гызыңызың оглумыз билен йылдызы говушмады» дийип, шол айылганч сыры сакламага, [illegible] бетбагт машгаланың мертебесини кемситмеклиге сыпайчылык билен чыкалга гөзләпдирлер хем аманат машгаланы ызына гетирипдирлер. Бейле эдилмеги билен диңе гыз машгаланың сыры пынхан сакланылман, эйсем гудаларың ики тарапының-да абрайына шикест етирилмезек болнупдыр.

[illegible]де, бу ягдайың дүйп [illegible] [illegible], машгаланың улы [illegible] хыятлары-да, хатда яканың [illegible] гутарян вагты-да болупдыр. [illegible] [illegible] нәлеңч гахар хем габанжа[illegible] [illegible]-пайхасдан рүстем [illegible] [illegible]. Эмма дүйгыны жылавламак [illegible] [illegible] болан чын Адамының иши.

Хәзирки вагтда сөзлүклерде дүшүндирилишине гөрә, улы ховпдан, бела-бетерден сыпан, багтсызлыга дучар эдйән хер хили хадысалардан халас болан адама «Чөреги битин экени» дийилйәр. Гөрнүши ялы, бу жүмләниң инди манысы гиңәпдир. Хатда автомобил[illegible] [illegible]ләкчилиги [illegible] [illegible]

ЧҮЙКЕ

Бейик Ватанчылык урушының ыз янларыды. [illegible]-білиме [illegible] огланлары орта хем [illegible] орта [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] Шоларың бири-де мен[illegible]

дим. Шол [illegible] мек[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] умумы [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible], орта [illegible] [illegible] Эмма [illegible] [illegible]мизи [illegible] бир [illegible] бирлешдирйәрди. Матал айдышып, манысыны тиржек боланындакы ялы, ол ол бизи чуң ойландырярды, сынчылыгы, [illegible]кешлиги, жанл-ужансыз затлара махсус аламатлары гөрмеги [illegible]марманы тербиелейәрди.

Бизиң бу ойнумызың йерине эды-да [illegible]ды. Аг[illegible]лык н[illegible] соң аз-кем дынч алардык-да, столуң башына гечердик. Эртирки сапакларымыза тайярланардык. Ятмазымызың өң янында [illegible]дир бири түркмен дилинден хайсыдыр бир сөзүң манысыны сорарды. Я окан китапларындан, я-да ил арасында эшиден сөзлерини [illegible] [illegible] оглан маталчы киши мензейәрди.

[illegible], гүнлериң бир гүни эхлимизи күр[illegible]дүрен [illegible] орта дүшди. Партадашым Алламырат [illegible]/хаммедов (Ол алым агроном. Соң партия, [illegible] ишлеринде көп ишледи) бизе йүзленип

— Йигитлер, чүйке нәме? — дийди.

Йигитлер бири-бириниң йүзүне середишип йылгырышдылар. Ол йылгырма сөзүң манысына дүшүнмейәнлигиң, биалачлыгың аламатыды. Хеммәмиз бирден Абдырахман Мүлкамановың йүзүне середишдик (Ол хәзир филология ылымларының кандидаты). Биз оны түркмен дилини сувара билйән [illegible] эдйәрдик. Көп окаярды. [illegible], [illegible] колхозларың, оба Советиниң [illegible] [illegible] «эпэп»

чыкыпды. Онуң «билемок» диен терзиде эгинлерини гысмагы бизе бичак ёкуш дегди. Онсоң кыч хем болса, маталың чөзүлиш усулына гечдик.
— Өйдечими, дүздечи?
— Өйдечи.
— Жанлымы — жансыз?
— Жансыз.
— Иймелими-иймесиз?
— Иймесиз.
Хер ким өзүче бир задың адыны тутяр. Алламырат велин «огар-огар» эдип, йылгырып отыр. Ахыры ялбарып ураадык. Боланок. Маталча хөдүрленилиши ялы, оңа-да «ил берип» гөрдүк. Шәхерлериң, обаларың бирнәчесини «алансоң» бизе «чүйкәни» шейле дүшүндирди:
— Гарры аяллар йүң эгренлеринде күлембике бармагыны эриш кертмесин үчин оңа йүңжагаз сараяндырлар. Оны телетинденем йүвсе ялы эдип ясайярлар. Шоңа чүйке дийилйәр.
Асыл гөрүп отурсак, бу сөзи көпимиз билйәнем огушяк. Келләмизи өкүнчли яйкашып отыркак, биримиз:
— «Телетин» нәме онда? — дийип сорады.
Инди Алламырат куртдурди. Огланлыкда илкинжи сайлан хүнәри көвүшчи усса болан Абдырахман гөзлерини оюнчылык билен эрежезлетди.
Бизиңки аңсат, Алламырада берен эхли илатлы пунктларымызы «элинден алага-да», Абдырахмана «гечирәймели». Шейденимизден соң, ол:
— «Телетин» — «телятин» сөзүнден. Ол рус сөзүнден гелип чыкан. Телёнок — гөлежик диймекдигини дүйн Бублай мугаллыма дүшүндирди ахыры. Диймек, телетин — гөләниң хáмы, гөни. Гара малларың хáмы эйленсе, ол

гөн боляр. Эгер-де гөле хáмының сагрысы, хас берк ерлери говы «биширилсе», кемсиз эйленип, етжек дережесине етирилсе, онуң эле якымам башгадыр, ысы-да уйтгешикдир — дийди. — Гадым вагтларда сагры әдиклер хем шондан тикилен болса герек.
— Чокайың говуса-ха телетин чокайдыр — дийип, Алламырат хем оны тассыклады.
Чокайың нәмедигини велин, ол дөвүрде билмейән ёкды.

ШЕРТИМ ШАХЫМА ЭТМЕК

Яш чепе барып, бир кәрде көп чорба совадылаңы үчин болса герек, яшлара кәйинесим, алсалар, маслахат бересим гелйәр. Себәби оларың кәбири сөзлердир сөзлемлере, аңлатмалара, гөчме манылы жүмлелере шейле бир бипервай чемелешйәрлер велин, хем гахарың гелйәр, хем-де калбыңы ховсала гаплап аляр.
Муны мен нәме үчин айдярын? Бир гүн радиожурналистлериң бири хожалыкларың хайсыдыр бириниң ёлбашчысыны берен сөзүнде тапылманы үчин танкытлап: «Шертим шахыма эдйәрсиңиз» дийди. Муны өте эшиден болаймайын дийип йөркәм, телевизион геплешиклериң биринде чыкыш эдйән йигит хем бу жүмлани агзайды. Районмөчбериндәки йыгнакларың биринде болса президиумда отуран ёлбашчыларың бири йыллык плана мөхлетинден өң амал этмәге сөз берен бригадир гелни вадасында тапылмазлыкда айыплады. Хатда оңа «Мунуңыз шертим шахыма этмек боляр» дийип, игенмекденем гайтмады.
Бу сөз дүзүмини чем гелен ерде уланыбермегиң айыпдыгыны, айратын хем аял машгалаларың арасында диле алмагың меденнетсизлиге

элтйэндигини [illegible] кирд[illegible] [illegible]

Халк [illegible] ретине [illegible]».

Бол[illegible] ны ызы[illegible] [illegible]дир. [illegible]ир. [illegible] [illegible]гирек гечи-д[illegible] [illegible]-гечени-де шол гэр [illegible] [illegible] хөвүр болмагыны [illegible]. Сүрэ [illegible]лик эдйэн гөрнүкли азман [illegible]умсылык [illegible] «Сен [illegible]аңа гайдып йүз берме[illegible] шерт эдиндиң ахыры!» дийип, ме[illegible]и геплейәр-де, сакгалыны селкилдед[illegible]п, бейлеки[illegible]иң янына өтәгидйәр. «А-ю, нирә б[illegible]рың?! Ж[illegible]анем, шер[illegible] ш[illegible]хыма, гел биле б[illegible]лалы-ла!» дийип, шонда ге-чи ялбарыпмыш дийиәр[illegible]ер.

Бу басняның манысы, элбетде, адамларда лебзи халал болмагы тербиелемек, сөзлүклерде болса «сөзүнде дурм[illegible]злык, берен вадаңда т[illegible]пылмазлык, оваррам этмек, икидилли болмак[illegible]» д[illegible]лип дүшүндирилйәр. Гелип чыкышына с[illegible]л[illegible]лансаң, ол диен сыпайычылыклы болмаса-да, [illegible] ара-

сында активдир. Йөне акыллы-башлы адам оны ернини, ягдайыны билип, төверегине сер салып, сыпайычылыклы пейдаланмага чалышяр.

ЭМИЛДИРИК

Бейик Ватанчылык уршы тамамланылан йылыды. Еңиш билен гайдып гелен йигитлер той тутярдылар, машгала дурмушыны гурярдылар. Август айларының бир гүнүди. Гүнбатар тарапдан керт гара булут сүйшен ялы болуп дүели гелналыжылар гөрүнди. Мен бейле тәсин томаша—гелналыжы кервениниң гоша хатар чекилениие өң хем, соң хем — өмүр дүш гелемок. Хатда кинофильмлерде-де гөремок. Белки, шейле ажайып зада етмиш-сегсен яшан гаррылар болаймаса, шондан бәрдәки несил габадам гелен дәлдир.

Елуң илериси гоңшы колхозың, гайрасы хем бизиң говача мейданымызды. Йыгымың өң янындакы «узын отаг» гүнлериди. Говачадан сайланан узын хашал отлары гопарярдык. Ятсалмаларың, экин мейданларының гырааларындакы яндакдыр акбашлары, сыркындыр селмелери чапып айырярдык. Пагта гурадылжак мейданчалары, харман ерлери текизләп суварярдык. Шонда-да пагтачылар үчин бу иң бошлаг девүр хасапланылярды.

Гоша хатары гөрен адамлар ишден эллибизар гечип, ёлуң гырасына чыкярдылар. Агыр уршы арка атан адамларың йүреклериниң шагалаң куйсәни үчинми я-да яс дүшен өйүң көпдүгини билдирмежек болнупмы, гараз, гелналыжылар гөзеилгинч безенишдирлер. Элбетде, уршуң башланан учурларындакы ловурдаян алтын-күмүш шай-сеплер жуда сейреклэндир.

Алындаңы-эгме, тумар, гөнжүк, гурсакча, еңселик, боюнтовук-букав, эгинлик, йүзүне алтын нагыш чекилен дүрли гашлы күмүш хейкелгабы, билезик, көкенли йүзүк, овадан гулакхалкалар — ысыргалар йылп-йылп эдип, хатарың кәеринде гөзе илйәрди. Телим йыллап арасына бәгүл салнып эпленип гойлан гырмызы кетени көйнеклер, агзы бир гарыш бежерилги геймлер, яшыл, гырмызы махмал бүренжеклер, якалары бежерилги чепбетев чабытлар велин гелналыжыларың яшыны, орта яшаныны деңләпдир, хеммесини бирмензеш гөрмегей гелинлере өврүпдир.

Дүели гелналыжы асыл хем тәсиндир велин, эгер олар ики хатар эдип чекиленде, онуң тарыпыны Молланепес ялы шахыр болаймасаң, гөвнежай етирмек мүмкин дәлмикә диййәрин. Хонха серет хер хатарың өңүндәки дүекеше. Бизде «отуз мүңлүк» ат алан, ылымда «Байрамалы тохумы» дийилйән әпет ак эшеклер. (Арман, бу белли тохум өлүп-йитип гитди!). Эшеклере тәзеже иришме салныпдыр. Багы ясы, юмрук ялы овадан готаз хем бойнунда. Ак гаңңаң үстүне халы хоржун атылыпдыр. Дүекешлериң отуршы ыкжам. Келлеси гара силкме телпекли, гырмызы донлы, аягы әдикли йигитлер. Саг эгининден чепине тарап бойнуна илдирилен өрме йүп дуршуна готаз болуп, оңа делил багларың бирнәчеси беркидилипдир. Чепден сага бойна атылан ене шонуң ялы өрме йүпүң ужунда агач саплы шалдыр бар. Шалдырың зынжырлары сүйнмек, ики хатар болуп, хатарың гутаран ужуны тегелек халка бирлешдирйәр. Дүекеш шалдырыны кәте бир шаңңырдадып, шу гөрүнйән кервениң әхли эрки элиндәки адамың хөкмүрованлыгы билен гайшарылып отыр. Саг тарапдакы эшекде отураның өңүне кесе ба-

сылан пишек онуң фронтчудыгыны, әдикли аякларың бириниң болса агачдандыгыны мәлим эдйәр. Бу гөрнүш сени дөврүң агыр ятламаларына итекләйжек ялы, йөне шу пурсатда кимиң бейле пажыгалы гүнлери ятласы гелйәр. Гайта биз дүелериң безелишине аңкарылышып дурус. Гулагымыза болса урушдан аман галан-да болса, хенизе ченли гелмедик адамсына сабырсыз гарашян Еґенчи гелнежемизиң асуда сеси гелйәр. Онуң Бегже диен доганының дүекеш боландыгы, хер бир безегиниң ады, кешделериң гөрнүшлери хакында белетлик билен гүррүң бермеги дуранлары хас-да толгундырярды.

— Хол өңдәки овадан эркеклери гөрйәрмиң? — дийип, ол янында дуран йүвүржисине гөзүниң гыйтагыны айлап сораяр: — Шоларың икисине-де гырмызы эркек дийилйәр. Келлесиндәки телпек гейдирилен ялы болуп дуран зада к е к е ч л и о в с а р, кәерде жыгалы овсар хем дийилйәр. Инди би затларам сейрекләп йөр, Бәшим жан!

Бәшим жан дийилйән етгинжек жыгалы овсары небсевүрлик билен сынлаяр. Овсарың келлекисиниң йүзүне хатар-хатар эдип монжук дүзүлипдир. Хер реңкдәки монжуклардан хем бир квадрат шекил эмеле гетирилипдир. Дүйәниң бурнуның гапдалындан хем монжуклар шелпе ялы эдилип йүпе дүзүлип салланыпдыр. Хер шелпәниң ужунда-да готазжык бар. Жыганың депесинде бир чогдам сүлгүн елеги өвшүн атяр. Жыганың я-да кекежиң дүйбүне-де алажа гөзмонжуклар дүзүлипдир. Овсарың яңагы, дүйәң бурнуның үстүнден гечйән герби, алкымындан алынян багы дуршуна дүрли-дүрли монжук, хатда овсарың дүйәниң гөзүниң төверегини хал-

калаян тегелеги хем дуршуна монжук болуп дур.

— Гелнеже, ховды сыпмаз ялы эдип дүйәң гарнының ашагындан алнып беркидилйән ясы өрме йүпе-де **чеки** дийилйәр дәлми?

Йүвүржисиниң берен сорагы онуң бу затлара аша гызыкланяндыгыны аңладярды. Гелнежеси оңа гөвүнжең жогап берди:

— Хава. Ол — чеки. Дүйәниң гөвсүнден алнып ховда беркидилйән чеки ялы хол йүпе-де *эмилдирик*, гуйругының ашагындан алнып, ховда даңылан ана хо... ол чекә-де *гушгун* дийилйәр. Гушгун говшажык ишилен йүпден эдилйәр. Шонуң гуйругың ашагында дурян ерине юмшажык мата тикилйәр. Ядында болса, йүвүржим, ил ичинде «Гушгуныңы сырап гелдиңми?» дийлен бир геп бардыр. Ол «Ховдуң сыпмаз ялы этдиңми?» диймекдир. Эмма манысы велин «Дурмуш йүкүң агмаз ялы ягдай дөредип билдиңми?» дийилдигидир.

— Гелнеже, дүйәң бойнуна япылан о нәме?

— Оңа дүебашлык диерлер. *Дүебашлык* гызыл, яшыл, гөк, ак мата бөлежиклеринден гурналяр. Бурчлары бири-бирине чатылан шол бөлежиклерден япынжа эдилип, ол дүйәниң келлеси билен тә ховда ченли бойнуна атыляр. Ховдуң ики гапдалындан асылан пишме ялы мата бөлежиклеринден гурналан дөртбурч япынжа-да *асмалык* дийилйәр. Оңатжа серет: оларың бөлежиклериниң хеммеси пишмә меңзешдирем өйүтме. Дөртбурчлусы-да, үчбурчлусы-да, ак матаң йүзүне ушажык бегрес бөлежиклеринден гүл басыланлары-да бардыр. Эли чепер гелинлер оны хер хили эдип тикйәрлер.

Ана хол бәрки хатардакы үчүнжи дүеде отурана серет. Хөвүртгәң ичине гонан тавус дәлдирин өйденок. Онуң ичинде отуран «хөвүртгесине» йүрек дийилйәр. Улы халыны узынлыгына ясырак эдип дүйрлемели-де, ики ужуны йүп билен берк даңмалы. Халка ялы эдип, оны ховда гейдирмели. Хер еринден оны ховда йүп билен беркитмели. Шоңа *йүрек чалмак* дийилйәр. Говы отурып билмейән гыз-гелинлериң бедесеррәк дүйә мүненлеринде аркайын болмаклары үчин эдилйәр.

Бәшим аңк болуп дуршуна гөзүни кекечли овсардан хениз хем айрып биленокды. Овсарың депесиндәки хем дүйәң бурнуның үстүнде дурян гербиндәки дикеч ялы болуп дуран готазың йүзүне отурдылан йүз гөрүлйән кичижик тегележик айнажыга гүнүң шөхлеси дүшүп, бу гөрнүше хас-да өвүшгин чайярды. Йүвүржисиниң овсарда гөзүнин эгинйәнини аңап гелнежеси дүшүндирди:

— Овсар хем хил-хилдир. *Дишли овсар* боляндыр. Овсара беркидилйән йүзи дишли ясы демиржиги бардыр. Оңа *яңак* дийилйәр. Ол бет дүелере салыняр. Я аслышса, я ёлдан чыкжак болса, шол ясы демриң дишлери дүйәниң дулугына чүмүп, бетлик этмәге май бермейәр. Серетсең, овсар хем бирнәче бөлеге бөлүнйәндир. Овсарың келлә гейдирилйән ерине *келлеки*, онуң ужундакы бөлегине *зынжыр*, чөпүрден үч букдүрим эдилип ишилен берк йүпе *овсар ужы*, зынжыр билен овсар ужуны баглаян икидин эдилип ишилйән йүпжагаза *делилбаг* дийилйәр. Узак ёла параман, мензилине етип билмән, я-да ховды гершине батып, я-да башга бир себәбе гөрә хатардакы дүе аслышяр я-да бирден чөкәйгич боляр Шонда өңүндәки

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

дүйәни йыкмазлык я-да онуң ховдуны — йүкүни агдырмазлык үчин чалт үзүлер ялы, зынжыр билен овсар ужунын арасына делил баг дакыляр... Буча боланына гөрә ене бир зады ятладайын: аша бет эркек болса, овсарың зынжырлы бөлегини ярым халка эдип, онуң ашакы әңине илдирйәрлер. Дүзгүни сәхелче бозса, ол дүйәң әңини яздырып гелйәр. Оңа л а к а м ч а дийилйәр.

Бирден ёлуң илери йүзүнден часлы чыкан аял гүлкүси дуранларың барының үнсүни гелналыжылардан совды. Оңа ченли бизиң дуран тарапымызда-да уввулды эшидилди. Соңра хер ерден агы дийсең агы дәл, гүлки дийсең гүлки дәл, «гыйыв..., айх-айх..., ви... вив...» диен тебигы болмадык сеслер адамларың инини дүйрүкдирди. Урушдан гайдып гелмедик оглуны ятлаян энеми я-да үч гүнжүк яшашып, адамсынын дидарына зар болан гелинми, ягырнысы гәзләп, сачы инчелен улы гызмы — сәхел калбы харасатлысы гоша хатар гелналыжа узак томаша эдип билмән, башы хесерләп, өзүнден гиден, какыны тутан көп болды.

— Вах, Тәзегүл эже гөргүлем ана башлады. Йөр, Бәшим жан, сув-сөл берип оны көшешдирели — дийип, Егенчи гелнеже харман ере тарап хайдап уграды. Йүвүржиси-де ондан галмады.

Тәзегүл эже көшешсе-де, гелнеже-йүвүржиң өзара гүррүңлери кипарламады. Гүндогар тарапда гарасы йитип барян гелналыжының жаңңырдысы инди узакдан эшидилйәрди. Бу болса гүррүңи жаңлы меселә сырыкдырды. Йүвүржисиниң соранжаңлыгына белет гелнежеси жаңларың гөрнүшлерини дүшүндирмәге отурды:

— Яңы өңдәки дүелериң дызларындакы

жаңлары гөрдүңми? Дүйәң дызларына гейдирмек үчин халыдан докаляр. Ини бир гарыш болмалы. Көпленч өвренже халычы докаяр оны. Шонуң ашак этегине тогалажык жаңлары дүңме дүзен ялы эдип дакып чыкярлар. Оңа д ы з л ы к дийилйәр. Диңе халыдан дәл, онуң телетинден ясалян вагтлары-да боляр.

Эсрейән эркек сидиклеген боляр. Онуң сидик чыкарының ужы ыза тарап. Онсоң сидикләнде гуйругыны елпәп, сидигини гарнына тарап сычрадяр. Шонуң үчинем онуң ики будуның арасы хачан гөрсең, шыпылжап дурандыр. Сатаны сидиге бишип, тиз кесилйәр, авушаяр. Дүйәниң узак мензиле ашмагына зепер етирйәр. Шонуң үчинем дүекешлер шол дүйәниң гуйругына йүп дакып, ызына гаңтарага-да, йүпүң бейлеки ужуны ховуда беркидйәрлер. Шол йүпе-де ушажык жаңлары дүзйәрлер. Дүе абшарылып сидикләп угранда, эндигине гөрә гуйругыны елпемекчи боляр. Йүп ыргылдап, жаңжагазлардан «жугурдык-жугурдык» сес чыкяр. Шол жаңа-да ж у г у р д ы к дийилйәр.

Дүйәниң кәсиниң бойнунда иримчик, гара демир жаң болляндыр. Улы малың инжик сүңкүнден эдиленем дили бардыр. Сеси гүңлечдир. Шоңа д ү ң к дийилйәр. Эмма сап мисден эдиленем бир жаң болляндыр. Ол үч гатдыр. Иң ички кичижик жаңда демирден дили боляр. Бу жаңың сеси овазлыдыр. Шейле бир белент болмаса-да, сеси узакдан эшидилйәр. Шоңа м а ш а т ж а ң дийилйәр. Йөне башга-да бир кичирәк гара жаң хем бардыр. Дили оңкам демирден. Сеси өңден барян дүекеше зордан эшидилйәр. Ол иң ахыркы дүйә дакыляр. Онуң тутуксы сеси бар. Хатардан үзүлип галан дүйәни аңмак үчин зерур. Оңа болса т о к у р

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

диерлер, Бэшим жан!

Бэшим жан велин гелнежесиниң узак дүшүндиришинден ардымы-нәмеми палламажак болуп элини агзына тутды. Муны аңан Еренчи гелнеже гайдып сесини чыкармады...

Көп сөзүң «башыны агырдан» тәсин гелналыжы шейдибем менин калбыма мөхүр басып гечип гитди.

ЭЛЛИ ИКИ

Бу бирбада гөрәймәге «бир, ики, үч...» диен ялы йөнекей сан. Эмма онуң уланылян ерине, вагтына, шертине гарап дүйпден башга маны берйән халатлары-да боляр. Меселем, ики оглан өзара гүррүң эдйәр. Бириси:

— Аман, маңа-да кеман ясап берәй-дә — дийсе, бейлекиси:

— Ек, ясап бержек дәл — диййәр. Яңкы кеман эдинеси гелйән оглан Амана ялбармага дуряр. Эмма Аман оңа кеман ясап бермежекдигини чүрт-кесик мәлим эдйәр:

— Ялбарыбам отурма. Эллики айтсаңам, этжек дәл!

Ол нәме үчин элли ики айтмалы? Бу нәме дийилдигикә? Мугаллымымыз бу сөзи шейле дүшүндирди:

— Билер болсаңыз, бир йылда догры элли ики хепде бар. Диймек, Амана кеман ясатжак болян оглан хер хепдеде гайталап, йыл бойы эзеленсе-де, ясап бержек дәлдигини дүшүндирдиги боляр. Шонуң ялы ягдайда: «Эллики айтсаңам, этмез», «Эллики айтдым», эгер-эгер маңа диййәрмиңем диенок» ялы сөз дүзүмлери «Айдыбам отурма, этжек дәл», «Шол ишиңи мен битирип билемок» диен мана гечипдир.

ЭШРЕПИ

— Бай, шү Гөзелиң тутнукдыгыны, гыз! Мавы йүпегиниң бурна гыссыраймалыжасыны йыллар бойы саклап йөр. Задыны эшрепи ялы тутяр — дийип, тамың көлегесинде үйшүп отуран гелинлериң бири жорасының гыбатыны этди. Бу ерде өзи ёк адамының кесесинден гүррүңини этмеги халамадымы я-да пикири билен гүмрамы, гараз, бир гелин башга совал берди:

— «Эшрепи» нәмекә, гыз?

Совалың өзүне гөнүкдириледиги үчин яңкы гелин:

— Нәмедигин-ә билемок велин, өз-ә бир говы зат болмалы — дийип йылгырды. Бу йылгырышдан маны огурлан үчүнжи гелин ичи гүжүкли геп урды:

— Говы задың ады болмазмы?

— Ады эшрепи-дә...

Бөврөги бөкүп дуран гелинлериң жошгунлы гүлкүси яңланды. «Эшрепиниң» нәмедиги барада жоралaрындан оңлы жогап эшитмежегини аңан гелин гайдып сесини чыкармады.

Адамсы агшам ишден гелип, чай-нахардан кейпини көкләнден соң, билесигелижи гелин осмакладып сорады. «Эшрепи» дийилйән «говы задың» нәмедигини билмек иследи.

«Эшрепи»? — дийип, адамсы совалы гайталады-да: — өз-ә билйән сөзүм болмалы. Хымм... «Эшрепи»... «Эшрепи»...

— Арада сен бир непис зада «Шәмикиже» дийипдиң. Ядыңдамы? Эшрепи хем шонуң ялы шәмикиже зат болаймасын?

— Вий, хә, «Эшрепими»? «Түркменче-русча сөзлүкде» «Эшрепи» дийлип күмүш пуллара айдыляндыгы языланы үчин, «Ялңыш болайма-

ABBYY PDF Transformer+ Click here to buy www.ABBYY.com

сын» диймәнмидим. Инди ымыклы ядыма дүшди. Яңы-якында чап эдилен «Түркмен классыкы эдебиятының сөзлүгинде» дүшүндирилишине гөрә «Э ш р е п и» дийлип Эйранда уланылян гызыл (тылла) пула айдыляр. Йөне бу диңе Эйран пулы-да дәлмикә диййәрин. Орта асырларда Мүсүрде зикгеленен алтын эшрепиниң йөргүнли боландыгыны тассыклаян маглуматлар бар.

Адамсының дүшүндиришинден канагатланан-да болса, гелин ене совал берди:

— Диймек, онда «Эшрепи ялы ғутмак» — задыңы тылла ялы эдип аяп сакламак-да?

— Ядыңа дүшйән болса, гелин бай, «Мүң бир гиҗәни» окаяркаң: «Бу китабың акыллы пикирлере байдыгыны» диййип хайран галыпдың. Билер болсаң, шол китапда пулуңы сакласаң, о-да сени саклар диййип өвүт берилйәр. Ягны пулуңы бисарпа харчламан, тыгшытлы совгун дийилдиги-дә...

Диймек, «Эшрепи» алтын пулуң ады болса-да, инди бизде тыгшытлылыгы аңладян мана гечен сөз болмалы.

ЮВУСГА

Хайсы зада дүшүнмесең, акыл етирип билмесең, шол гудрат хасап эдилйәр. Җын, ал, арвах, албасды... ялы бизиң яшайыш сферамыздан дашарда, көпленч гөзе гөрүнмейән, йөне эртеки-ровачтлар велин шолардан халыс хырын-дыкын болан махлукларың гүррүңини көп эшидйәрис. Хәзирки аянлык дөврүнде хер ким гөрен-эшиденини ач-ачан гүррүң этмек билен, инди бу сырлы затлар жуна, телекинез, гоминоид, учян тарелкалар, шар гөрнүшли йылдырымлар, поль-

тергейст ялы атлар билен дөвүрлейин метбуганың сахыпаларына-да аралашып уграды.

Бу дүшнүксиз затлар (элбетде, буларың хеммесини-де ылым ахыры субут эдер!) адамларың гүнделик дурмушына аралашанда бирбада аласармык горкы дөредйәрлер. Шонуң үчин хем адамлар шейле сырлы затлардан гача дуранларыны кем гөрмейәрлер.

Шейле «гөзе гөрүнмелериң» адамының саглыгы, ган басышы, беденде болуп гечйән үйтгешмелер билен багланышыклы болмагы-да мүмкин. Бедениниң бир бөлегинде, ганда я-да бейниде дөрән «гөзе гөрүнмелер» хер хили микроорганизмлериң иши болмагы-да эхтимал. Шонуң үчин хем шейле пынхан затлардан адамлар чагаларыны-да горап сакламак үчин алада эдипдирлер.

Ине, мысал үчин, хайсыдыр бир адам ёгаляр-да, оны жайламалы боляр. Мерхумы жайламага тайярланларында я гара өйүң дулундан чукур газып, я-да жайың ичинде ашагына клёнка язып, чәге дөкйәрлер. Онуң үстүнде узын таңңыр (таз) гоюп, (я-да йөрите нова ясадыляр) агзына дең мөчберде кесилен чыбыклары гермейәрлер-де, мерхумы шонда ятырып ювярлар. Шонда ашагына ёрунжа — товланмадык ёрунжа бедеси дүшелйәр. Чованы гайнадып-гайнадып, чайың реңки ялы болансоң дурлап, шонуң бир күндүк сувуна дүшүрилйәр. Шондан соң үч күндүк дуры сува ювярлар. Бу иш бержай эдиленинден соң, мерхум кепене салыняр. Яңкы ювундыны, чәгәни, чөп-чаламы — барысыны бир габа салып, оны адам аягы басмаз ялы ере дөкүп гелйәрлер. Хәзирки девүрде гөлегчилер (мерхумы жайламага алып барянлар) оны габрыстана элтип дөкйәрлер. Кәбир тирелерде бол-

са оны өзбашына бир ере түммек-түммек эдип гөмүп гайдярлар. Шол ювунда хем бейлеки галындылара ю в у с г а, онуң дөкүлен ериве-де ювусгалык дийилйәр.

Адатча, адамлар ювусгалыга чагаларыны гойбермезек болярлар. «Ол ерде жын-арвах бармыш», «Ювусганы гөзе гөрүнмейән бир гызыл ит саклаярмыш» дийип горкузярлар. Шейдип мерхумдан хер хили микробларың ёкушмагындан несиллери горамага чалышярлар.

Горкы аңына гуйлан адам ювусгалыкда бимахал чак (гиже, илкагшам, гүнортаның гараңкысында) от гөрсе я-да мал-гара душса, өзүни йитирйәр, йүзи үйтгейәр, агаряр, ысгыны гачяр. Шол задың нәмедигини аныклаймаса, өте горкы оны психики кеселе сезевар эдәймеги-де әхтимал. Шонуң үчинем ил арасында: «Йүзүң нәхили-айт, ювусгадан горканың йүзи ялы» я-да: «Нәме, ювусгалыкдан гечдиңми, геплэбилмән дурсуң?!» дийилмеги шол ювусгалыга бармагың табу (гадаган) эдилмегиниң нетижесидир.

МАЗМУНЫ

«Сөзләр тили түркмениң..:» 3
Автордан 5
Азман 7
Гендерев 10
Гаңңыл 12
Гәп 12
Гарагурт 13
Депмехалал 16
Еңсикчи 17
Ербуз 18
Зикге 18
Ижан 19
Көже 24
Көнек 28
Кемпир 29
Күремез 30
Ләшеки 32
Мине 32
Мәжум 33
Мыррых 35
Нили азан 37
Овуч 40
Пышдылың кичиси 41
Садыр 43
Себет 45
Серпме 47
Талхан 48
Тетәрик 50
Тотыя 52
Түркмениң парсысы 57
Хакгулла 59
Хатап 62
Хүнек 64
Човши 65

Чөреги битин болмак . . . 66
Чүйке . . 68
«Шертим шахыма» этмек . . 71
Эмилдирик . . . 73
Элли ики . . . 80
Эшрепи . . . 81
Ювусга . . 82

Хаджимурадов Дурды

НЕТ СЛОВ БЕЗ СМЫСЛА

Научно-популярная издания

На туркменском языке

Орта ве улы яшлы мекдеп окувчылары үчин

Редактор Р. Дурдыев
Суратчы Б. Атаев
Сурат редакторы Д. Мамиҗиков
Техредактор Н. Башлыкова
Корректоры Б. Гулыева

ИБ 2607

Йыгнамага берилди 08.08.90. Чап этмәге ругсат эдилди 28.03.91. Форматы 70x90$^1/_{32}$. Типография кагызы № 2. Китап гарнитурасы. Екары чап эдилиш усулы. Физ чап листи 2,75. Чап листи 3,22. Учет-нешир листи 3,25. Реңкли оттиски 3,35. Тиражы 7000. Заказ № 521.
Бахасы 35 к.

Түркменистан ССР-ниң Метбугат барадакы дөвлет комитетиниң «Магарыф» неширяты, 744013, Ашгабат, Хасанов переулогы, 16.

Түркменистан ССР-ниң Метбугат барадакы дөвлет комитетиниң Красноводскидаки чапханасы, 745000 Красноводск, Бесшаточный көчеси, 1.